

Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen

oriëntatie
immigranten
lektuur

10

Een handreiking voor het ontwerpen en selecteren
van visueel voorlichtings- en lesmateriaal voor
buitenlandse vrouwen

Liesbet Zikkenheimer

.....

Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen

Een handreiking voor het ontwerpen en selecteren van visueel voorlichtings- en lesmateriaal voor
buitenlandse vrouwen

Liesbet Zikkenheimer

Den Haag, Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, augustus 1986

CIP-gegevens

Zikkenheimer Liesbet

Beeldmateriaal en buitenlandse vrouwen: een handreiking voor het ontwerpen en selecteren van
visueel voorlichtings- en lesmateriaal voor buitenlandse vrouwen / Liesbet Zikkenheimer - Den Haag :
Nederlands Bibliotheek en lektuur centrum - Ill. - (Oriëntatie immigranten lektuur ; 10)

Met lit. opg.

ISBN 90-6252-375-7

SISO 328.7 UDC 659-2-052-054.6-055.2

Trefw.: voorlichting ; buitenlandse vrouwen

Voorwoord

In deze uitgave verwoordt de auteur (grafisch vormgeefster en fotografe) waarom het belangrijk is bij het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal voor laag gealfabetiseerde vrouwen (en mannen) bepaalde criteria te hanteren, die de begrijpelijkheid van de afbeeldingen verhogen en de over te dragen informatie zo duidelijk mogelijk over te brengen.

De auteur bekleedde in 1984 een functie bij het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum en ontwerp in die periode het informatieve beeldmateriaal voor de serie *Vrouw in Beeld* die in zes deeltjes in het Turks/Arabisch en Nederlands verschenen is, met een geluidscassette in het berbers. In die periode werd tevens een literatuur- en veldstudie voorbereid, waarvan de resultaten in voorliggende publikatie verwerkt zijn.

We hopen dat de vele praktische suggesties en voorbeelden van nut blijken bij het ontwikkelen van goed uitgevoerd voorlichtingsmateriaal, zowel door bibliotheken als andere instellingen.

Voor de financiële ondersteuning zijn wij het ministerie van WVC en namens de auteur de Stichting Amsterdams Fonds voor de Kunst erkentelijk, maar in het bijzonder bedanken wij de vele buitenlandse en Nederlandse vrouwen die hun belangenloze medewerking verleenden aan het veldonderzoek.

Het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum

Lourina de Voogd

Inhoud

inleiding	5
voor wie	
over het doel	
over de inhoud	
termen	
1. Omschrijving van het probleem	7
onze op tekst gerichte maatschappij	
systemen van informatie overdracht botsen	
zonder woorden	
samenvatting	
2. Hoe bekijken wij afbeeldingen?	12
gereduceerde prikkel	
leerproces van coderen en decoderen	
culturele invloeden op de interpretatie	
realistisch contra abstract	
samenvatting	
3. Waaraan moet goed visueel materiaal voldoen?	25
de beschrijving van afbeeldingen is niet eenduidig	
verschillende gebruiksdoelen	
beginnende lezers van beeld	
kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud	
het leesproces van beeldmateriaal	
de vormgeving van teksten en van het totaal	
samenvatting	
4. De aanwijzingen samengevat	39
inleiding	
kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud	
aanwijzingen die voortkomen uit het leesproces van plaatjes	
de vormgeving van teksten en van het totaal	
5. De praktijk	43
selecteren	
ontwerpen	
6. Slotbeschouwing	45
veel gebruikte woorden	
literatuur	47

.....

Inleiding

Een grote groep Turken en Marokkanen in Nederland kan niet bereikt worden met schriftelijk materiaal. Niet in het Nederlands, doch evenmin in de eigen taal. Het grootste gedeelte hiervan bestaat uit vrouwen. Naar schatting zijn 17.000 Marokkaanse vrouwen en 20.000 Turkse vrouwen analfabeet.

Het is opvallend hoe weinig informatief en communicatief drukwerk er is voor Turkse en Marokkaanse vrouwen. Het materiaal dat er is ziet er vaak ook nog slecht uit. Indien de Nederlandse samenleving iets wil doen voor deze groep vrouwen, zal er begrijpbaar visueel materiaal voor hen gemaakt moeten worden.

In de situatie dat er les wordt gegeven aan analfabete en semi-analfabete vrouwen uit Turkije en Marokko moet men noodgedwongen veel gebruik maken van afbeeldingen. Tekeningen en foto's nemen dan een centrale plaats in.

Van verschillende kanten wordt opgemerkt dat niet alle vrouwen de bedoeling van de afbeeldingen, erin gelegd door de tekenaar/fotograaf/ontwerper, begrijpen.

De vraag rijst, of dit ligt aan de kwaliteit van de afbeelding of dat de oorzaak moet worden gezocht in het anders interpreteren van het beeldmateriaal door de buitenlandse vrouw vanuit haar culturele achtergrond en/of haar lage graad van scholing.

Voor een groot deel is dit probleem terug te voeren tot de kwaliteit van de afbeelding. Met name over beeldmateriaal dat zonder begeleidende tekst goed moet kunnen communiceren, is weinig bekend. Als het ook nog informatie moet overdragen over culturele grenzen heen, dan zijn er slechts weinigen te vinden met deskundigheid op dit terrein.

Voor wie:

In deze handleiding worden de criteria beschreven waaraan het beeldmateriaal voor buitenlandse vrouwen moet voldoen

Dit boekje is bedoeld voor al diegenen die zich bezighouden met het verzamelen /selecteren /ontwerpen van dit materiaal.

Het kan voor de volgende doeleinden worden gebruikt:

- * bij het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal, waarbij het accent ligt op het visuele aspect;
- * bij het ontwikkelen van lesmateriaal;
- * als criterium voor het beoordelen van visueel les- en informatiemateriaal.

Door bezig te zijn met de vraag op welke manier in andere culturen naar afbeeldingen gekeken wordt, moet men tevens de codes in de vertrouwde afbeeldingen bestuderen en bekijken op welke manier plaatjes gebruikt en geïnterpreteerd worden in de cultuur waarin men zelf is opgevoed.

Daarom is deze handleiding wellicht ook interessant voor al diegenen die zich bezig houden met visuele communicatie in de ruimste zin van het woord.

Over het doel:

Juist bij materiaal voor buitenlandse vrouwen valt op, dat goede ideeën vaak slecht worden uitgevoerd door het ontbreken van de financiële middelen, maar ook dat mooi drukwerk vaak weinig meer is dan de verpakking voor een slecht idee.

Het ontbreken van de kennis over de communicatiewaarde van beeldmateriaal, over presentatie en vormgeving is hiervan de oorzaak. Soms worden goede ideeën in het geheel niet tot uitvoering gebracht door het ontbreken van de financiële middelen.

Hopelijk draagt dit boekje bij tot een beter begrip over de noodzaak van goed voorlichtingsmateriaal voor buitenlandse vrouwen en biedt het materiaalontwikkelaars en -ontwerpers een handleiding voor het vervaardigen van informatief beeldmateriaal met een hogere communicatiewaarde.

Buro J. Walter Thompson Voorlichting (onderzoek naar de communicatiewaarde van folders in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken) zegt hierover:

"Bij voorlichtingsmateriaal bestemd voor buitenlandse werknemers lijkt het of de kwaliteit van de uitwerking er opeens niet zo veel meer toe doet. Niet alleen de geteste folder en brochure, maar ook ander gedrukt voorlichtingsmateriaal ten behoeve van buitenlandse werknemers ziet er weinig volwassen uit. Het verdient aanbeveling om ook in printmateriaal de buitenlandse werknemer op eenvoudige maar toch volwassen wijze te benaderen. Het simpele feit dat een buitenlandse werknemer wordt aangesproken als een "echt mens" kan de nodige goodwill ten aanzien van de te communiceren boodschap creëren."

Over de inhoud:

Een handleiding schrijven over beeldmateriaal is geen eenvoudige aangelegenheid. Er zijn geen harde regels te geven. Wat is een goede afbeelding? Er zijn zoveel verschillende mogelijkheden om een voorwerp af te beelden. Daarom wordt in deze handleiding eerst een poging ondernomen om er achter te komen waar de knelpunten liggen en hoe wij naar plaatjes kijken. Door bewustwording van wat plaatjes eigenlijk zijn, wordt er hopelijk bij de lezer een voedingsbodemp gecreëerd, waardoor men beter kan begrijpen waarom afbeeldingen niet door iedereen op dezelfde wijze geïnterpreteerd worden. Hierna wordt een structuur aangeboden die men kan hanteren als denkraam en waaruit richtlijnen voortvloeien.

De basis van dit boekje wordt gevormd door een literatuurstudie, praktijkervaring met informatieve fotoboekjes en een veldonderzoek onder Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland. Een uitgebreid verslag van de bestudering van vele onderzoeksrapporten over het functioneren van beeldmateriaal heeft zijn weerslag gevonden in een rapport getiteld: *"Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen, een literatuurstudie"*. Hierin vindt men beschrijvingen en resultaten van onderzoek, in Nederland en in andere landen, met name "Derde Wereldlanden". Deze aldus verkregen kennis heeft zijn praktische toepassing gekregen in de serie informatieve fotoboekjes *"Vrouw in Beeld"*. Zowel uit de literatuurstudie als uit de ervaring opgedaan met *"Vrouw in Beeld"* bleek dat er toch nog vragen onbeantwoord bleven. Om deze lacune op te vullen werd een eigen veldonderzoek onder Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland gehouden in de eerste helft van 1985. 111 buitenlandse vrouwen, 40 lesgeefsters en 4 buitenlandse vrouwen met interviewervaring hebben hieraan meegewerkt. Een rapportage over dit onderzoek kunt u vinden onder de titel: *"Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen, een veldonderzoek"*.

Termen:

In dit boekje wordt gesproken over materiaal voor analfabete en semi-analfabete Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland. Met de term "buitenlandse vrouwen" wordt deze groep bedoeld. Daar het veldonderzoek en de serie *"Vrouw in Beeld"* uitsluitend vrouwen tot doelgroep hadden, wordt in het vervolg hoofdzakelijk over buitenlandse vrouwen gesproken. De overige onderzoeksresultaten die de basis vormen van dit boekje spreken over zowel vrouwen als mannen. Veel van de hier behandelde onderwerpen zijn derhalve ook op analfabete en semi-analfabete Turkse en Marokkaanse mannen van toepassing, hoewel hiervan in het vervolg geen specifieke melding meer wordt gemaakt.

De beperking tot analfabete en semi-analfabete buitenlanders betekent dat de afbeelding op de voorgrond zal staan. Wanneer gesproken wordt over: afbeelding, beeldmateriaal, beeld, illustratie, tekening of foto, wordt alleen bedoeld het platte, niet bewegende beeld. Televisie- en videobeelden worden niet behandeld, alhoewel niet uitgesloten kan worden dat ook de ontwerpers voor deze media in deze handleiding nuttige informatie kunnen vinden.

Om de leesbaarheid te vergroten zijn bronvermeldingen geminimaliseerd. Verwijzingen naar de vele onderzoeksresultaten zult u in dit boekje niet terug vinden. Hiervoor wordt verwezen naar de literatuurstudie. Alleen het eigen veldonderzoek onder Turkse en Marokkaanse vrouwen zal regelmatig aangehaald worden als: Veldonderzoek'85.

Delft, augustus 1986

1. Omschrijving van het probleem

Onze op tekst gerichte maatschappij

Een hoog percentage Turkse en Marokkaanse vrouwen is analfabeet of beschikt slechts over een geringe leesvaardigheid in de eigen taal. Zij kunnen noch in het Nederlands noch in de eigen taal met schriftelijk materiaal uit de voeten. Hoe presteren zij het dan toch om zich in het vreemde taalgebied staande te houden?

Een Marokkaanse vrouw maakt voor het eerst kennis met slagroom. Ze is verrukt van deze romige lekkernij en vraagt aan de gastvrouw het recept. Nauwkeurig bestudeert ze het bekertje. De volgende keer als er gasten bij haar komen eten heeft ze alles goed voorbereid, maar bij het kloppen van de slagroom gebeurt er niets, de room wordt niet stijf. Wat blijkt? Ze heeft wel het goede model bekertje gekocht maar de verpakking is voorzien van de tekst: "Sour Cream, 20 % vet, geschikt voor soepen en sauzen."

Communicatie -het doorgeven en ontvangen van informatie- is een essentiële voorwaarde om in een maatschappij te kunnen leven. Als er in Nederland behoefte bestaat over een bepaald onderwerp voorlichting te geven, dan wordt in negen van de tien gevallen gedacht aan het schrijven van een tekst. De informatie bereikt ons voor het grootste gedeelte in schriftelijke vorm d.m.v. folders, brochures, kranten en tijdschriften. Hoewel de visuele media zoals televisie, video en film een steeds grotere rol gaan spelen, zijn we voor de informatie afhankelijk van geschreven of gedrukte tekst en daarnaast natuurlijk van het gesproken woord. Dit geldt ook voor de informatie die tot ons komt via de televisie. Niet het beeld, maar de tekst overtuigt ons. Het beeld ondersteunt dit slechts en maakt de informatie indringender.

Systemen van informatie overdracht botsen

Grote groepen buitenlandse vrouwen zijn op deze wijze niet aanspreekbaar. Ook hebben zij vaak een geringe of geen leesvaardigheid in de eigen taal. Deze groep is mede daardoor niet vertrouwd met informatie in geschreven of gedrukte vorm.

Een vrouw uit deze groep is gewend om via vertrouwde en bekende mensen mondeling geïnformeerd te worden, zoals leden van haar familie of iemand die in haar ogen een deskundige is of een autoriteit zoals bijvoorbeeld een arts.

Belangrijk hierbij is dat het altijd in een persoonlijke contact gebeurt met iemand die ze vertrouwt. Een folder in de bus of aangereikt door een behulpzame loketbeambte, of een poster aan de wand, kan nog zo goed zijn ontworpen en nog zo begrijpelijk mogelijk gemaakt zijn door middel van beeldmateriaal en teksten in haar eigen taal, ze zal dit drukwerk niet zonder meer bekijken en bestuderen.

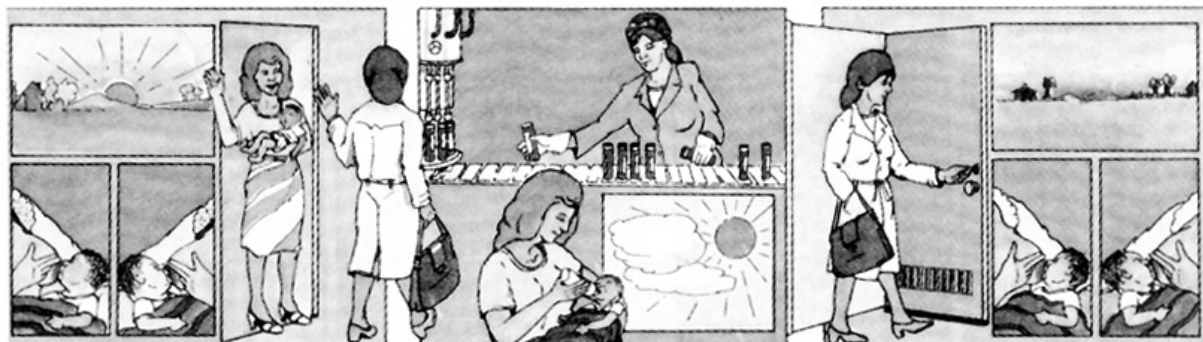
In Rotterdam zijn folders, die speciaal voor Turken en Marokkanen ontworpen waren, aan alle inwoners van die nationaliteiten gestuurd. Uit een onderzoek bleken deze folders nauwelijks opgemerkt en bekeken te zijn.

Met andere woorden: onze manier van informatie verstrekken en de wijze waarop de buitenlandse vrouw gewend is geïnformeerd te worden, wijken volledig van elkaar af.

Dit betekent dat drukwerk alleen als hulpmiddel gebruikt kan worden in het contact tussen een voorlichter/hulpverlener en de buitenlandse vrouw, maar dat het nooit als een op zichzelf staande informatiedrager kan functioneren.

Zonder woorden

Omdat men steeds meer inziet dat folders en brochures, die alleen bestaan uit teksten, geen goed hulpmiddel zijn, wordt er in toenemende mate informatie gegeven door middel van afbeeldingen. Maar veel plaatjes vormen op zichzelf nog geen garantie voor een betere communicatie. Bekijk de voor buitenlanders ontworpen rijk geïllustreerde folders en dek de teksten af. Vaak zal blijken, dat iemand die de folder nog nooit eerder gezien heeft, er nauwelijks uit wijs kan worden. (afbeelding 1.1)

afbeelding 1.1 Een afbeelding uit de folder "Borstvoeding" van het Bureau Voorlichting Gezondheidszorg Buitenlanders.

Wat is het probleem ?

Wij bekijken nooit plaatjes zonder enige vorm van begeleiding in taalvorm, zoals een ondertekening of commentaar. We zijn het ons niet bewust, maar elk beeld wordt begeleid door tekst. Als een plaatje in een krant of tijdschrift bekijken wordt is de tweede stap onmiddellijk het lezen van het ondertekening. Een plaatje zonder tekst zegt ons niet zo veel. De tekst wijst meestal naar de clou, bepaalt de kijkrichting en dus ook in welke richting de interpretatie gezocht moet worden. Bij een afbeelding zijn verschillende bijschriften mogelijk. Elk bijschrift kan de inhoud van het plaatje een totaal andere waarde geven. (afbeelding 1.2)

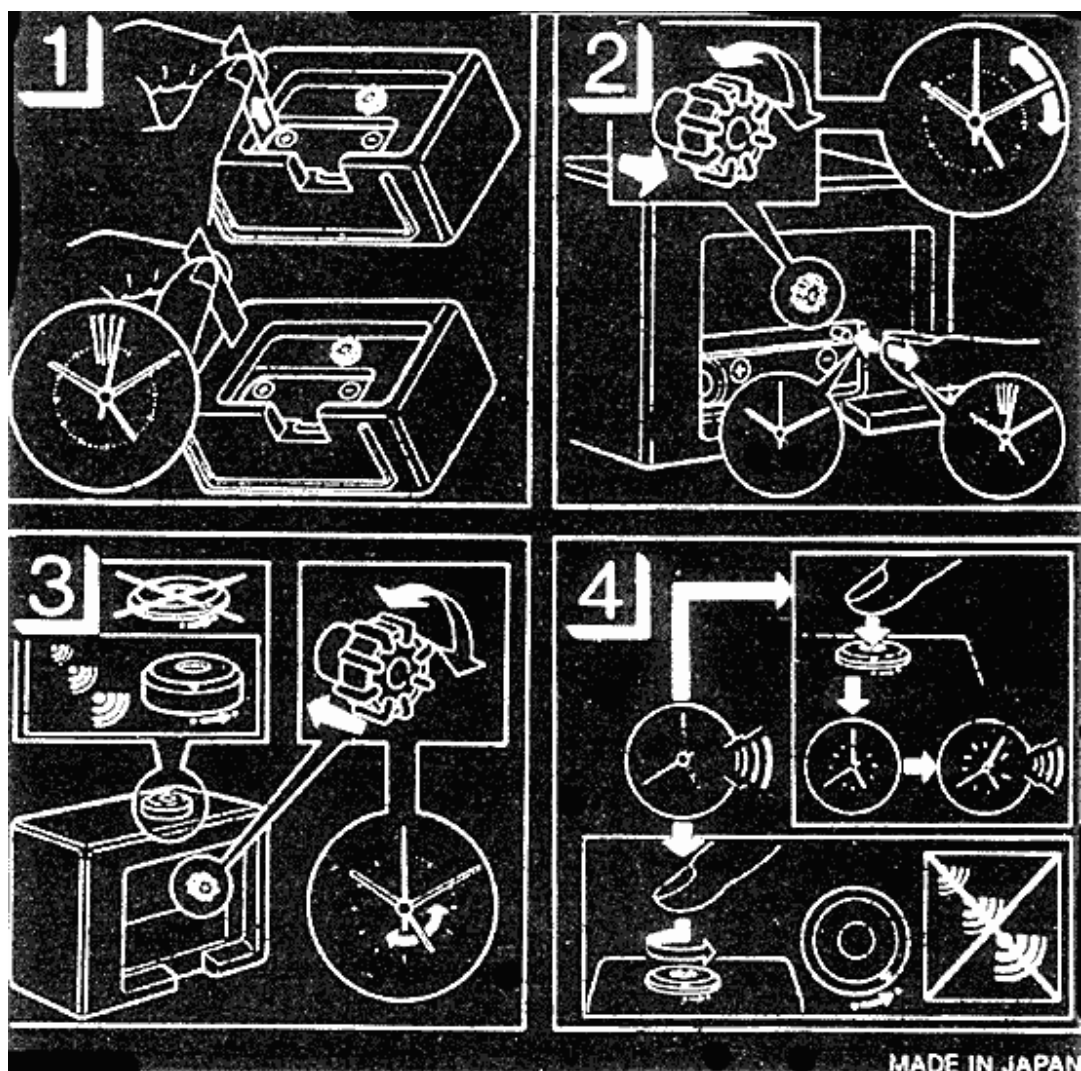

afbeelding 1.2

1. Deze houten gebouwen vormen het restant van de laatst overgebleven houtmolen uit de negentiende eeuw, die uniek is in zijn soort. Binnenkort zal aangevangen worden met de restauratie zodat over een jaar het publiek weer kan genieten van dit monument.
2. In deze bouwkeet is het stoffelijk overschot gevonden van een tienjarige jongen. Hij is waarschijnlijk om het leven gekomen door een val van vijf meter nadat de verrotte balken het onder zijn voeten begaven. De politie heeft de identiteit van de jongen nog niet kunnen vaststellen. Hij moet al ca. twee maanden dood zijn.

foto: L.Z.

Instructies die voor honderd procent uit tekeningen bestaan zijn vaak raadseltjes. Men kan ze aantreffen bij producten die over de hele wereld verkocht worden, zoals fototoestellen, wekkertjes en kantelramen. (afbeelding 1.3) Ook op verpakkingen zoals blikjes, die met de hand te openen zijn, of yoghurtverpakking komen ze voor.

afbeelding 1.3
Een visuele instructie voor het gebruik van een Japans wekkertje

Zo zijn er mensen die ondanks de beeldende instructie op de kartonnen verpakking van melkproducten deze niet kunnen openen, zonder het hele pak kapot te scheuren. Zijn deze mensen plaatjes-analfabeet, of nemen ze zich de moeite niet om de beeldende instructie te bestuderen? Of kunnen zij de beeldenreeks echt niet begrijpen en ligt dus de schuld niet bij de gebruiker maar bij de maker? (afbeelding 1.4.)

afbeelding 1.4
Een visuele instructie op melkverpakking

Wij zijn gewend dat afbeeldingen altijd begeleid worden door schriftelijk of mondeling commentaar. Het is niet gebruikelijk dat voorlichting of instructie gegeven wordt in de vorm van een serie afbeeldingen zonder tekst. Hierin bestaat geen traditie. Kennis over hoe dit materiaal ontworpen moet worden ontbreekt dan ook.

De volgende vraag dringt zich op: Welke plaats nemen taal en beeld in als communicatiemiddel in onze informatie maatschappij?

"Heel belangrijk in het leven van mensen is altijd de taal geweest, en dit niet alleen als communicatiemiddel, maar ook als instrument in de geestelijke ontwikkeling van de mens en de mensheid, en als instrument om de verworvenheden van de beschaving door te geven aan de nieuwe generaties. Zonder het doorgeven van informatie zou er geen cultuur zijn en geen ontwikkeling in de socio-kulturele geschiedenis van de mensheid."

Uitspraak van Alphons Kloosterman in de inleiding van
"Oriëntatie Immigranten Lektuur" nummer 1.

In het verhaal van de Toren van Babel worden de spraakverwarring en daarmee het ontnemen van de mogelijkheden tot communiceren gebruikt als strafmaatregel. Het niet kunnen communiceren is een beperking van je menszijn. Daarom is eenzame opsluiting nog steeds een van de zwaarste straffen.

Met elkaar praten is de oudste vorm van communicatie. Communiceren door middel van praten in dezelfde taal heeft een grote kans van slagen. Voorwaarden tot dit welslagen zijn de bereidheid om elkaar te begrijpen en een vorm van overeenkomst in de gedachtewereld van de beide gesprekspartners. In het dagelijks leven zie je vaak dat mensen wel dezelfde woorden gebruiken maar elkaar toch niet begrijpen.

Parandello: (bron A.W. v.d. Ban 1979)

"De hele ellende zit hem in woorden, we hebben allemaal een wereld binnen in ons, ieder een wereld met eigen dingen maar hoe kunnen we elkaar ooit verstaan meneer, als ik in mijn woorden de betekenis en de waarde leg van de dingen die ik in me heb en als dan de ander die woorden alleen maar kan vullen met de inhoud van zijn wereld! We denken dat we elkaar verstaan; we verstaan elkaar nooit!"

Bij het "elkaar begrijpen" is het belangrijk welke voorstelling wijzelf hebben van de werkelijkheid en of deze voorstelling overeenkomt met die van onze gesprekspartner.

De communicatie tussen mensen die dezelfde taal spreken verloopt niet zonder problemen. Desondanks is de taal de meest complete vorm, het beste hulpmiddel om anderen deelgenoot te maken van onze ideeën en gedachten. De woorden die u nu leest, zijn hier een voorbeeld van: door middel van taal hoop ik aan u, de lezer, mijn gedachten en ideeën over te dragen.

Beeld speelt een ondergeschikte functie. Plaatjes (de klank alleen al heeft iets denigrerends!) worden voornamelijk gebruikt ter versiering of ter ondersteuning van teksten. Een illustratie wordt gebruikt om het oog te strelen, om een tekst te "verluchten".

Er zijn wel uitgaven waarin beelden de boventoon voeren, zoals prentenboeken, geïllustreerde tijdschriften en stripverhalen maar deze zijn óf voor kinderen óf voor amusement en ontspanning bedoeld.

De intelligentsia verrijkt de geest met woorden
en de *massa* consumeert *plaatjes*

Plaatjes kijken heeft iets minderwaardigs en toch is de informatie die ons bereikt via de ogen indringender en overtuigender dan die, welke ons bereikt via het gehoor. We kunnen een radiobericht gehoord hebben over een ramp. We beseffen pas de volle omvang van de catastrofe wanneer we de televisiebeelden erbij zien en oog in oog staan met het menselijke leed.

Als het belangrijkste en meest eenduidige communicatie middel "de taal" niet te gebruiken is voelen we ons reddeloos verloren. Er zijn niet veel voorbeelden van geslaagde communicatie-vormen waarbij een substituuat gebruikt werd, dat niet geleerd behoeft te worden. Voor morsesenen, pictogrammen of gebarentaal is bijvoorbeeld een leerproces nodig.

Zelfs de stomme film moest af en toe noodgedwongen zijn toevlucht nemen tot taal, die in de vorm van tekstblokken het bewegende beeld onderbrak.

Samenvatting:

1. Wanneer taal niet gebruikt kan worden om informatie over te dragen, en dit is het probleem wanneer iemand zich wil richten tot de grote groep buitenlandse vrouwen die niet in het Nederlands aanspreekbaar is, dan zal de toevlucht genomen moeten worden tot het "verbeelden" van de informatie.
2. Visueel drukwerk, waarmee drukwerk wordt bedoeld dat hoofdzakelijk uit plaatjes bestaat en waarbij tekst hooguit een ondersteunende rol vervult, kan nooit als zelfstandige informatiedrager dienst doen maar is altijd hulpmiddel. De buitenlandse vrouw zal niet zomaar een brochure of folder die ze op haar weg tegen komt bekijken en bestuderen.
3. Wij zijn vanuit onze culturele achtergrond niet gewend om zuiver beeldend informatiemateriaal, dit is materiaal waarbij teksten overbodig zijn, te gebruiken. De traditie ontbreekt. Er bestaan geen regels hoe dit materiaal gelezen moet worden. Daarom is er ook weinig kennis beschikbaar over de wijze waarop dit materiaal ontworpen moet worden.

2. Hoe bekijken wij afbeeldingen?

Juist in les- of voorlichtingssituaties met Turkse en Marokkaanse vrouwen die niet aanspreekbaar zijn in het Nederlands, moet men noodgedwongen gebruik maken van afbeeldingen. Tekeningen en foto's nemen dan een centrale plaats in. Wanneer afbeeldingen zo'n belangrijke plaats innemen als hulpmiddel bij de communicatie is het belangrijk dat men zich af vraagt of beide gesprekspartners hetzelfde zien in een plaatje.

In "Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet" van Trudi Hofstede en anderen staat het volgende verhaal:

Twee vrouwen lopen over straat en een vlag wappert in de wind. De ene vrouw, een Turkse, wijst ernaar en noemt de vlag een maan. Dit woord heeft ze op Nederlandse taalles geleerd aan de hand van een plaatje. (*afbeelding 2.1*)

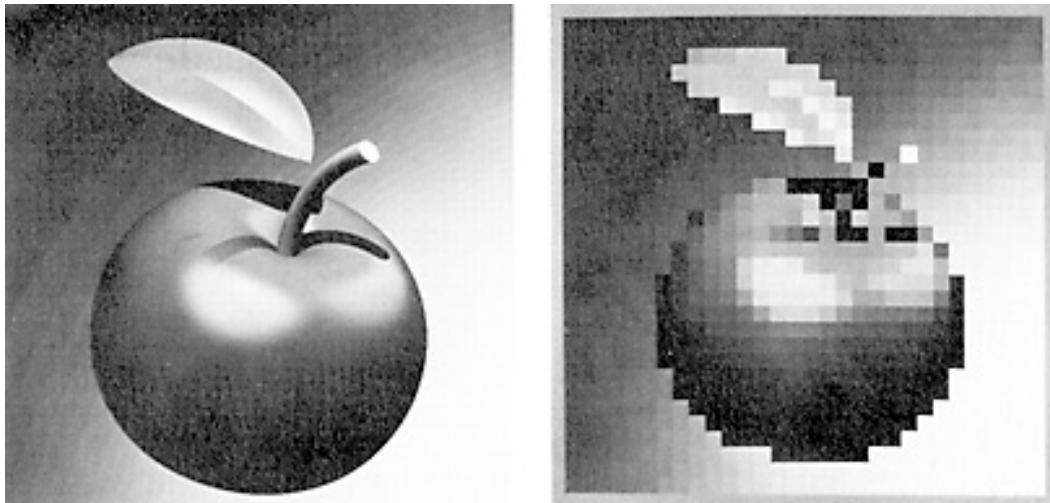

afbeelding 2.1
De Turkse vlag: witte maan en ster op een rood vlak.

Als we willen weten op welke wijze in andere culturen afbeeldingen bekeken en geïnterpreteerd worden, kunnen we er niet omheen eerst iets te weten te komen over hoe wijzelf plaatjes bekijken en de visuele codes waarmee wijzelf zijn opgegroeid te analyseren.

Gereduceerde prikkel

Waarom zien we in dit plaatje een appel terwijl het toch eigenlijk alleen maar een verzameling van gekleurde vlakjes is? (*afbeelding 2.2*) Er is alleen een visuele prikkel die het woord "appel" omhoog doet borrelen. Een echte appel is te eten, te ruiken, te betasten, te voelen, te proeven, vast te houden en misschien zelfs wel te horen. Het is dus geen echte appel, alleen de ogen ontvangen prikkels, de andere zintuigen niet.

afbeelding 2.2 en 2.3

Een door de computer gegenereerde afbeelding met hoge resolutie (links) en lage resolutie (rechts)
ontwerp: L.Z. m.b.v. het computerprogramma "RAYMO" waarvan J. van Wijk de auteur is.

Maar desondanks doet het ons wel sterk aan een appel denken!

Voor het maken van dit plaatje is geen appel nodig geweest. Door middel van commando's aan een computer zijn kleuren toegekend aan vlakjes, pixels genaamd. Deze verzameling gekleurde pixels laat ons sterk denken aan een appel, verwijst naar een echte appel.

Naast het feit dat alleen de ogen iets waarnemen van een afbeelding, terwijl de andere zintuigen geen prikkels ontvangen, zijn ook de prikkels die de ogen bereiken in aantal gereduceerd.

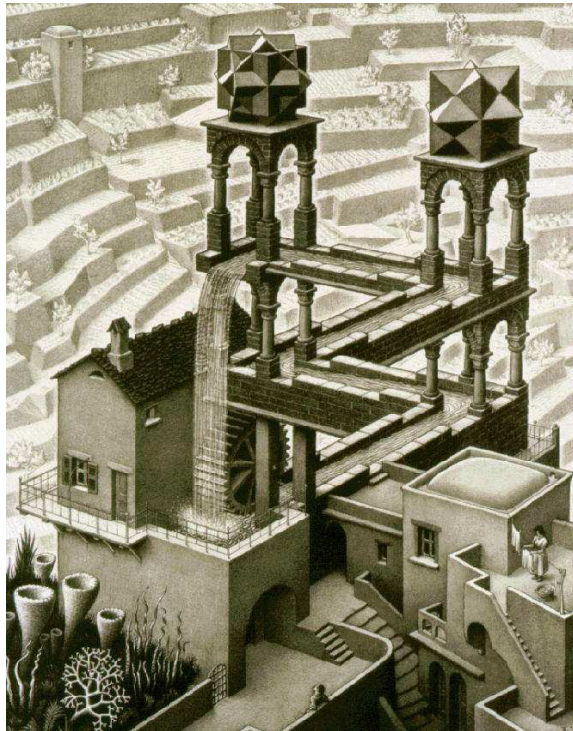
Het aantal kleuren is beperkter dan in de werkelijkheid en de afbeelding is noodgedwongen opgebouwd uit kleine elementjes -pixels of rasterpunten- met een zelfde kleur. Dit houdt een vereenvoudiging van de werkelijkheid in. (afbeelding 2.3)

Plaatjes missen ook de beweging. Een foto van een stel voetballers in actie of een danser laat een bevroren moment zien, een beeld dat in de werkelijkheid nooit zo te zien zal zijn. (afbeelding 2.4)

afbeelding 2.4 Een eeuwig durende fractie van een seconde.

Een afbeelding bezit voorts geen diepte terwijl het ons wel die suggestie geeft. Deze combinatie -geen diepte aanwezig en wel diepte zien- kan ons dan ook lelijk de das omdoen. (afbeelding 2.5)

afbeelding 2.5 Welk deel komt naar voren en welk deel verdwijnt naar achteren?

De hele opsomming van ontbrekende prikkels geeft al aan dat, hoe realistisch een plaatje ook is, het altijd een armzalige en gereduceerde afspiegeling blijft van de werkelijkheid.

Leerproces van coderen en decoderen

Al in de jongste kinderjaren werden we geconfronteerd met beeldmateriaal. (afbeelding 2.6) Ondanks dat kinderen van anderhalf alleen belangstelling schijnen te hebben voor de fascinerende wijze waarop de kartonnen pagina's aan elkaar vast zitten, begint door middel van de kinderprentenboeken van o.a. Dick Bruna al op jonge leeftijd het leerproces van het lezen van plaatjes.

Met behulp van rijk geïllustreerde kinderboeken bouwen we ons een referentiekader op van allerlei zaken die op velerlei manieren (de visuele idioom regels) afgebeeld kunnen worden.

afbeelding 2.6
Babies van een jaar worden al bezig gehouden met plaatjesboeken.
foto: L.Z

Dankzij deze reeds op jeugdige leeftijd aangevangen scholing kunnen we nu meer in plaatjes zien dan er objectief bekeken staat afgebeeld. We vullen plaatjes aan. (*afbeelding 2.7*)

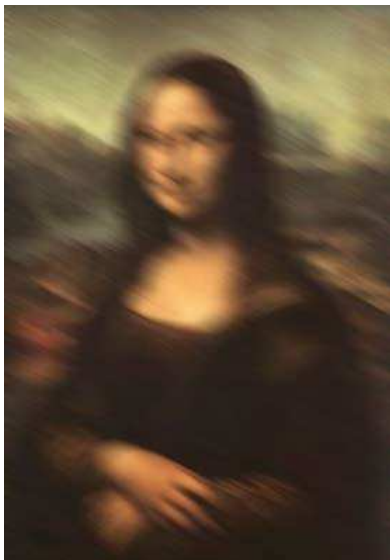

afbeelding 2.7
Door een lange training kunnen we ons van een paar losse lijnen een compleet beeld vormen.

afbeelding 2.8
Door onze ervaring zien we in gedachten wat er zich buiten beeld afspeelt. We weten zeker dat de tramrails doorloopt en dat de personen ook schouders en hoofden hebben. Maar waar komt de voetafdruk van de verschikkelijke sneeuwvrouw vandaan? foto: L.Z.

We "zien" de dingen die zich buiten het kader afspelen (*afbeelding 2.8*) en we herkennen zelfs zeer gebrekkige afbeeldingen van bekende afbeeldingen. (*afbeelding 2.9*)

afbeelding 2.9
Herkent u dit beroemde schilderij?
bron: Harmon L.D. The recognition of faces 1973 (pag 183-195
uit: Recent progress in Perception, readings from Scientific
American)

Waarvan we ons ook niet meer zo bewust zijn is, dat we hebben geleerd perspectief in platte afbeeldingen ruimtelijk te interpreteren. Kindertekeningen en illustraties in kinderboeken zijn meestal perspectiefloos. (afbeelding 2.10) Ergens in onze opvoeding moeten we geleerd hebben diepte in plaatjes te "zien".

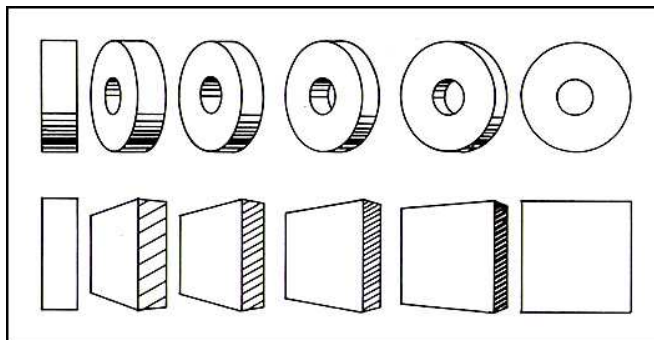

afbeelding 2.10

Kinderekenen alle dingen plat en alle elementen worden naast elkaar getekend.

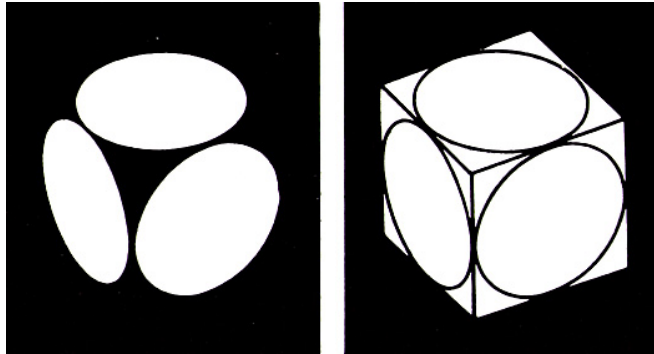
Tekenen met verdwijnpunten en overlap is dus niet iets wat men van nature doet, maar moet worden aangeleerd.

Wanneer we een perspectiefafbeelding maken dan vervormen we de werkelijkheid. Cirkels worden ellipsen en rechthoeken worden trapeziums. We gebruiken een code en als we de plaatjes lezen wordt deze code weer gedecodeerd. (afbeelding 2.11 en 2.12)

afbeelding 2.11

Ronde en vierkante vormen die in de ruimte geroteerd worden nemen de schijngestalten aan van ellipsen en trapeziums.

afbeelding 2.12

De eerste afbeelding laat drie zuivere ellipsen zien.

In de tweede afbeelding worden deze vormen in ruiten geplaatst en dan zien we plotseling drie cirkels op de wanden van een kubus. ontwerp: L.Z.

Culturele invloeden op de interpretatie

Vervolgens wordt de afbeelding ook nog selectief en subjectief bekeken. Proeven met de eyemarker zijn hiervan een bewijs. De eyemarker is een apparaat om de fixatiepunten van het oog op een afbeelding te registreren. (afbeelding 2.13)

afbeelding 2.13

De zwarte lijn is de registratie met behulp van de eyemarker van een oogbeweging over een afbeelding. Hieruit blijkt dat vooral de ogen en de mond van dit portret intensief werden bekeken.

bron: [Fuglesang A. About Understanding, ideas and observations on cross-cultural communication](#). Dag Hammerskjöld Foundation 1982 Uppsala Sweden.

Waarom valt die ene bekende in een grote massa van mensen ons op?

Het oog tast niet het hele beeld millimeter voor millimeter af, zoals een kopieerapparaat. Het oog wordt door bepaalde elementen aangetrokken. De bekende in de massa of de ogen in een portret. Waar het oog zich binnen de afbeelding op richt gebeurt reeds selectief.

Het leren waarnemen op jeugdige leeftijd gebeurt niet onbevooroordeeld maar aan de hand van ouders en buurtgenoten. De waardering die in onze cultuurkring aan kleuren, vormen, beweging en voorwerpen gegeven wordt, krijgen wij met de paplepel ingegoten. Nog nauwelijks konden we iets onderscheiden of van onze omgeving leerden we, dat de waarnemingswereld door voorkeuren gekleurd en gevormd is. Er wordt een betekenis gekoppeld aan wat we zien vanuit kennis, persoonlijkheid, emoties en behoeftes. De betekenis die wij geven aan voorwerpen, kleuren en vormen gebeurt vanuit ons wereldbeeld en onze belevingswereld, en deze zijn grotendeels cultureel gevormd.

De appel uit het voorbeeld kan de volgende betekenis krijgen:

voor de Beatlefan: het platenlabel "apple"

voor de computerfreak: een computermerk

voor de tandarts: gezonde concurrentie

voor iemand met gevoelig tandvlees: pijn

voor de lekkerbek: een appeltaart

voor iemand in de woestijn: een appeltje voor de dorst.

Op welke niveaus wordt er naar een afbeelding gekeken?

1. Het materiaal: Het is mogelijk alleen het papier en de inkt te zien. Er bestaan verhalen over mensen die voor het eerst van hun leven geconfronteerd werden met afbeeldingen en die hierin niets anders zagen dan rechthoekig papier met kleurstof op de ene kant.
2. Het concrete materiële ding dat gekopieerd is op een stuk papier. De neutrale prikkel, de tastbare werkelijkheid waar de afbeelding naar verwijst. In het geval van het appelplaatje is dit: "een appel, een fruitsoort".
3. De extra betekenis die aan het afgebeelde voorwerp gegeven wordt, de meerwaarde, de emotie die het oproept bij elk individu en de waardering, de symbolische waarde. In het geval van het appelplaatje is dit bijvoorbeeld: "De vrucht der verleiding".

Op niveau 2. is alleen sprake van het herkennen en benoemen van het onderwerp. Zolang beide gesprekspartners het voorwerp kennen, zal de afbeelding ervan ook door beide op dezelfde wijze herkend worden, ongeacht de culturele achtergrond.

Niveau 3. is grotendeels cultureel bepaald en bovendien voor een gedeelte individueel verschillend. Dit betekent dat deels door culturele achtergrond deels door persoonlijke achtergrond en gemoedstoestand ieder mens een afbeelding anders kan interpreteren. Op het derde niveau is een afbeelding dus geen eenduidig communicatiemiddel. (afbeelding 2.14)

afbeelding 2.14

Deze afbeelding werd voorgelegd aan leden van twee verschillende Afrikaanse stammen. Iedereen herkende een groep bewegende mensen, maar leden van de ene stam herkenden dansende mannen en de leden van de andere stam herkenden vechtende mannen. De cultuur van deze laatste stam verbiedt mannen met elkaar te dansen.

bron: Ewalts M., Theoriën over visuele perceptie en het gebruik hiervan bij communicatie in niet-westerse gebieden. Amsterdam 1981

De cultuur waarin men opgroeit drukt een blijvend stempel op ieder mens. Turkse en Marokkaanse vrouwen zullen altijd vanuit hun eigen cultuur blijven denken en voelen. Zij zullen de Nederlandse maatschappij blijven bekijken vanuit haar culturele achtergrond, vanuit het waarde- en normenpatroon dat ze hebben meegekregen in de opvoeding. Ze blijven deze cultuur in het hart met zich meedragen. Televisieprogramma's in het Turks en Marokkaans worden zeer intensief bekeken, voornamelijk voor de beleving van de eigen cultuur en minder om zich te laten informeren. Daarom is het ook zeer begrijpelijk dat de video juist bij buitenlanders zo'n belangrijke plaats is gaan innemen en dat Turkse en Arabische videotheken als paddestoelen uit de grond rijzen. Het bekijken en beluisteren van video's in de eigen taal is een zalf op de wonde, die veroorzaakt is door de emigratie.

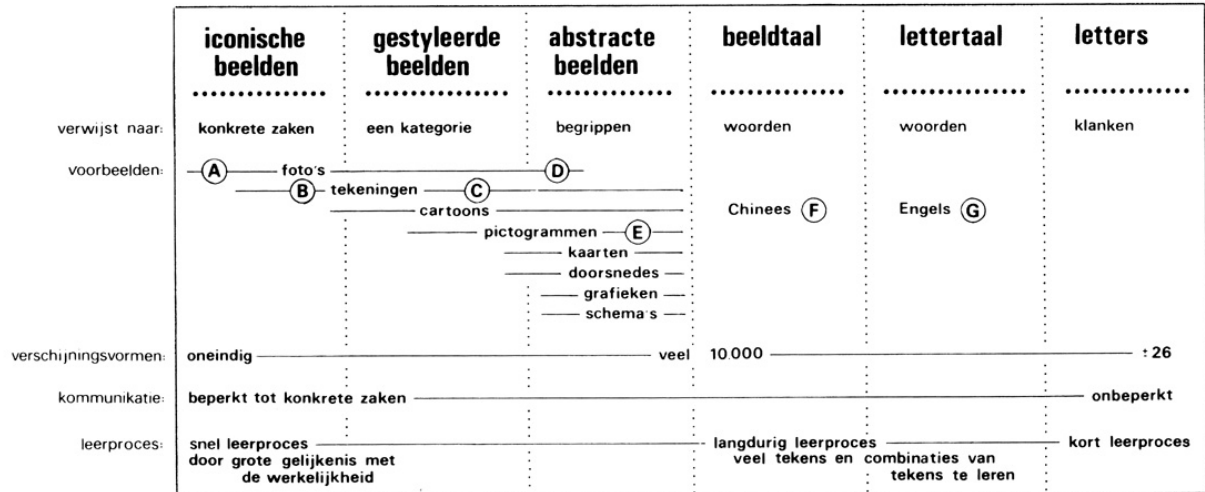
Realistisch contra abstract

Een pictogram en een woordbeeld zijn ook afbeeldingen. Wat is het verschil tussen deze beelden en bijvoorbeeld een foto?

Een veelheid van registratievormen kan gerangschikt worden in een reeks met aan de ene kant de iconische beelden en aan de andere kant geschreven of gedrukte tekst. Met iconische beelden worden zeer realistische beelden bedoeld, meestal foto's en tekeningen, waarbij de associatie tussen de afbeelding en datgene dat afgebeeld wordt op vooropgezette overeenkomst berust en waarbij het concreet waarneembare onderwerpen betreft, die zo natuurgetrouw mogelijk afgebeeld zijn.

Met tekst wordt een registratievorm bedoeld van de gesproken taal. Deze registratievorm bestaat uit een beperkt aantal tekens (letters) waarmee combinatievormen (woorden) gemaakt worden. Iconische afbeeldingen zijn zeer realistisch, gestyleerde beelden zijn minder realistisch en letters zijn te beschouwen als abstracte beelden. De mate van abstractie neemt dus steeds meer toe, evenals de tijd die nodig is om de betekenis ervan te leren.

(afbeelding 2.15)

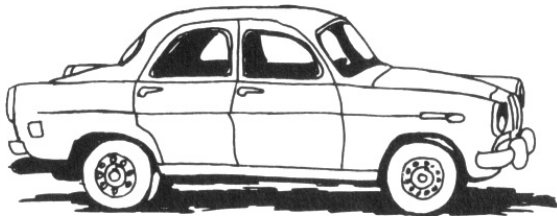
afbeelding 2.15

Er is een vloeiende overgang van zeer realistische (iconische) beelden naar abstracte beelden waaronder ook woord- en letterbeelden vallen. Naarmate een beeld abstracter is, zijn er meer cultureel bepaalde afspraken nodig om met behulp van dat beeld te kunnen communiceren. Beeldtaal is voor honderd procent gebaseerd op afspraken en is zonder leerproces onmogelijk te begrijpen.

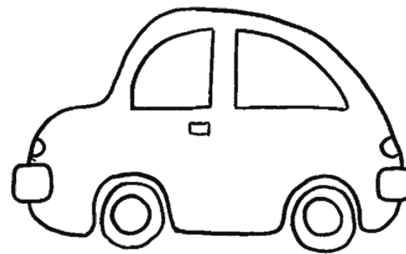
De letters A tot en met G in het schema verwijzen naar de voorbeeld-illustraties van een auto.

A. Deze foto is een iconische afbeelding van een auto. De weergave van het onderwerp is hierbij zo gedetailleerd dat hieruit een specifiek merk en type auto herkend wordt.

B. Ook deze afbeelding is iconisch maar de detaillering is minder. We herkennen in deze tekening slechts een personenauto uit de jaren zestig.

C. Een gestyleerde auto is representatief voor de hele verzameling van personenauto's. Enige vervreemding van de realiteit treedt op.

D. Een abstracte foto waarin niet iedereen een auto in zal kunnen herkennen.

E. Een pictogram dat we als deelnemers van het verkeer dagelijks kunnen tegen komen. De gestyleerde personenauto staat hier voor alle gemotoriseerde voertuigen op meer dan twee wielen.

車

F. Het Chinese woord voor wagen.

car

G. De Engelse schrijfwijze voor het zelfde begrip.

Een foto of een tekening kan iconisch of abstract zijn. Naarmate de abstractie toeneemt, des te meer leertijd is er nodig om de code te beheersen en des te ruimer worden de interpretatiemogelijkheden. Daarom zijn iconische beelden het meest geschikt om zonder leerproces vooraf over cultuurgrenzen heen te kunnen communiceren. (*afbeelding 2.16*)

afbeelding 2.16
Een realistische foto, die iconisch lijkt maar het niet is.
Alle elementen zijn zeer realistisch afgebeeld maar
de combinatie maakt de afbeelding surrealistisch.
foto: L.Z.

Samenvatting:

1. Afbeeldingen zijn een zeer gereduceerde en armzalige nabootsingen van de tastbare werkelijkheid. Ze hebben er meer niet dan wel mee gemeen. Daarom is het bijna verwonderlijk dat wij bij het zien van een afbeelding toch worden herinnerd aan de werkelijkheid.

2. Wij hebben een lange leertijd gehad om plaatjes te leren lezen. Hierdoor zijn we ons niet meer bewust van enkele processen zoals het interpreteren van diepte, het invullen van plaatjes, dus het meer "zien" dan er afgebeeld staat.

3. Er zijn drie niveaus waarop we naar afbeeldingen kunnen kijken. Op het derde niveau is een afbeelding geen eenduidig communicatiemiddel, zeker niet als communicatiemiddel tussen verschillende culturen, omdat we afbeeldingen interpreteren vanuit onze belevings- en ervaringswereld. Deze wordt deels cultureel, deels persoonlijk bepaald.

4. Iconische plaatjes hebben de meeste kans van slagen voor concrete toekenning van een betekenis en eenduidige communicatie.

Dit betekent dat er door beide gesprekspartners dezelfde betekenis aan wordt toegekend.

Toch blijft altijd de kans bestaan dat een afgebeeld voorwerp voor iemand uit de ene cultuur neutraal is en voor iemand uit een andere een andere cultuur ook nog een symbolische betekenis heeft.

3. Waaraan moet goed visueel materiaal voldoen?

De beschrijving van afbeeldingen is niet eenduidig

Een handleiding maken waarin beschreven wordt waaraan goed visueel materiaal moet voldoen is een moeilijke opdracht. Er zijn geen harde regels te geven die vertellen wat een duidelijke afbeelding is. Er zijn zoveel verschillende mogelijkheden om een voorwerp af te beelden. Wij nemen een stoel als voorbeeld: hoeveel duidelijke afbeeldingen van een stoel zijn er wel niet mogelijk? En hoeveel onduidelijke afbeeldingen van een stoel bestaan er niet? Om van alle afbeeldingen van stoelen die daar tussenin zitten maar niet te spreken. Met het benoemen zijn er minder problemen. Een stoel kan een zetel, een fauteuil, een zitelement en een ding om op te zitten zijn, maar dan houdt de voorraad woorden wel op. Elk woord heeft zijn eigen betekenis en sfeer. Bij een afbeelding is dit veel onduidelijker. Er bestaan al miljoenen afbeeldingen van stoelen en elke dag zullen er weer nieuwe gecreëerd worden. Al deze afbeeldingen variëren van zeer realistisch tot abstract, van neutraal tot zeer sfeervol, van zeer informatief tot zeer creatief, van prettig om naar te kijken tot zeer saai of zelfs lelijk, van artistiek tot heel gewoontjes. De afbeeldingen kunnen tekeningen, foto's, schilderijen, grafieken, computerplaatjes, televisiebeelden of hologrammen zijn.

Een bijkomend probleem is dan nog dat wat de ene persoon een neutrale afbeelding zal noemen, door de andere persoon als een abstracte en kunstzinnige uiting aangeduid kan worden.

Kortom, er is een enorme verscheidenheid aan omschrijvingen (=categorieën) van afbeeldingen en eenieder kan een plaatje anders ervaren en dus anders omschrijven. Maar ook het omschrijven van een plaatje met behulp van taal levert geen eenduidige resultaten op. Ook al zijn twee mensen het met elkaar eens over een plaatje, dan nog zullen zij andere omschrijvingen geven.

Daarom is een handleiding voor duidelijk en informatief beeldmateriaal samenstellen een bijna onmogelijke opgave. De aanwijzingen die later in dit hoofdstuk gegeven worden, hebben dan ook zeker niet de pretentie eenduidig te zijn en een complete oplossing te bieden.

Verschillende gebruiksdoelen

Verschillende toepassingsgebieden voor beeldmateriaal zijn: voorlichting, taal- en vormingslessen. Beeldmateriaal dat in de voorlichting of in de basiseducatie wordt gebruikt moet afhankelijk van de doelstellingen aan verschillende eisen voldoen.

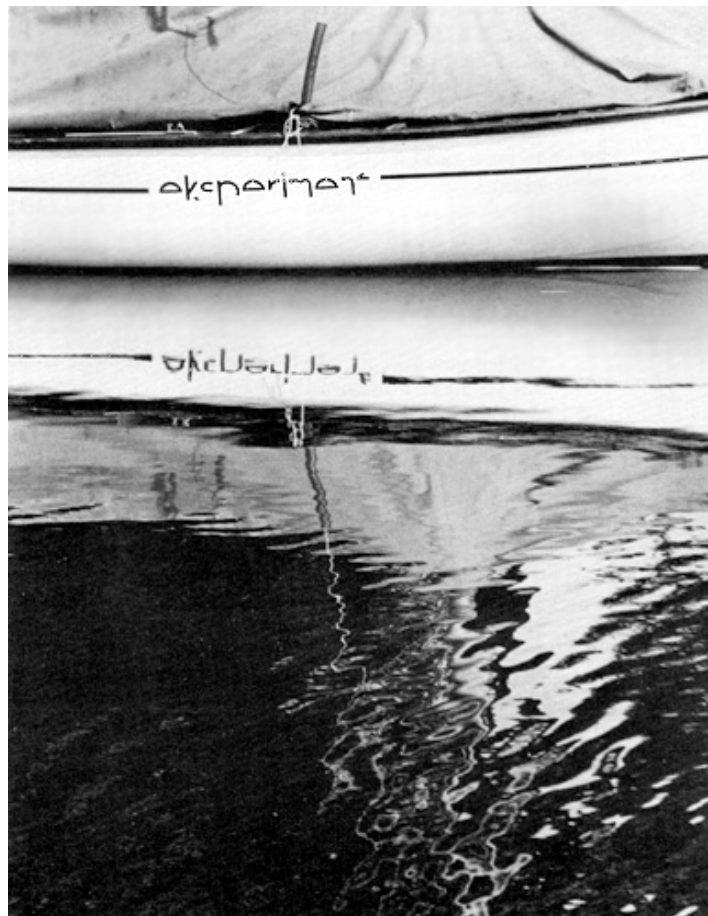
Er zijn vier verschillende toepassingen te onderscheiden:

1. In de voorlichtende functie worden met series van afbeeldingen gewerkt om informatie over te dragen. Het uitgebeelde begrip moet duidelijk overkomen. De exacte woordelijke betekenis hoeft niet eenduidig te zijn, als men maar weet waar het over gaat. Als alle onderdelen maar herkend worden en het goede verband gelegd wordt.
2. In taallessen worden losse op zichzelf staande plaatjes gebruikt om nieuwe woorden te introduceren. In deze toepassing is het exacte woord voor het afgebeelde object van essentieel belang.
3. In taallessen kan beeldmateriaal ook gebruikt worden ter ondersteuning van leesteksten of aanleiding zijn om de cursist actief met taal te laten oefenen. In deze gevallen mag het plaatje opener zijn, d.w.z. de exacte woordelijke betekenis hoeft niet meer eenduidig te zijn, als het onderwerp waar het om gaat maar voor iedereen duidelijk is. Het gebruik van synoniemen voor hetzelfde begrip is toegestaan. In deze toepassing worden zowel op zichzelf staande afbeeldingen als series van afbeeldingen gebruikt.
4. Een laatste mogelijke toepassing in taallessen is als aanzet voor discussie, om de cursist te leren actief de nieuw verworven taal in te zetten om eigen gevoelens en emoties uit te drukken en de eigen situatie te beschrijven. In het laatste geval is het zelfs noodzakelijk dat het plaatje mogelijkheden biedt voor vrije interpretatie, zodat ieder individu er iets anders in kan zien. Het liefst iets dat betrekking heeft op de eigen ervaringen om het plaatje te kunnen plaatsen in het eigen leven. Deze afbeeldingen moeten dus de ruimte bieden om emotioneel invulbaar te zijn.

Dit boekje zal vooral vanuit de voorlichtende functie beeldmateriaal ten behoeve van buitenlandse vrouwen behandelen.

Beginnende lezers van beeld

De basis voor de aanwijzingen die later in dit hoofdstuk beschreven zullen worden is gevormd door: een literatuurstudie, een veldonderzoek en ervaring opgedaan met de serie "Vrouw in Beeld". Vooral door de laatste twee werd ervaren dat buitenlandse vrouwen geen onoverkomelijke problemen hebben met het lezen van afbeeldingen en dat mogelijke problemen veelal ontstaan door de onwennigheid zichzelf verklarend beeldmateriaal te ontwerpen, beeldmateriaal dat geen ondersteuning van teksten nodig heeft. De voorwaarde is wel dat het beeldmateriaal duidelijk en helder moet zijn. Men moet buitenlandse vrouwen beschouwen als beginnende lezers van plaatjes. Voor beginnende lezers van teksten wordt geprobeerd de teksten zo duidelijk en eenvoudig mogelijk te maken, uitgevoerd in een grote, heldere letter. (afbeelding 3.1)

afbeelding 3.1

Niemand zal het in zijn hoofd halen een tekst gezet uit dit lettertype en met dit soort moeilijke woorden voor te leggen aan een beginnende lezer. - foto: L.Z.

Hetgeen voor teksten geldt die bestemd zijn voor beginnende lezers van geschreven taal, geldt ook voor afbeeldingen die bestemd zijn voor buitenlandse vrouwen. Dit houdt in dat er veel aandacht besteed moeten worden aan de duidelijkheid van de afbeeldingen.

Bij het vervaardigen van wervingsmateriaal voor producten spendeert men veel moeite en geld om in de afbeeldingen deze producten zo helder mogelijk te presenteren. Waarom is het materiaal voor buitenlanders in vergelijking hiermee dan plotseling zo onduidelijk en kwalitatief zo slecht uitgevoerd?

Deze zelfde kwaliteitseisen zouden zeker ook aan het voorlichtings- en lesmateriaal voor buitenlanders gesteld moeten worden. Wanneer men deze kwaliteitseisen zou hanteren zouden er veel problemen opgelost zijn.

Kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud:

Als er gesproken wordt over de eisen die gesteld worden aan goed informatief beeldmateriaal, is natuurlijk het belangrijkste dat de inhoud van de boodschap moet beantwoorden aan de vraag om informatie. Dus als er informatiemateriaal wordt gemaakt over het gebruik van een boormachine moet men zich eerst de vraag stellen of de lezersgroep hierin eigenlijk wel geïnteresseerd is.

De volgende stap is dat het informatieve drukwerk voor het publiek waartoe men zich richt eenvoudig toegankelijk en aantrekkelijk gemaakt moet worden. De lezers moeten geprikkeld worden om het te bekijken en te bestuderen, om zo de inhoud tot zich te kunnen nemen. Allereerst moet de aandacht getrokken worden, de interesse worden opgewekt, waardoor men zich openstelt voor de informatie. Vervolgens moeten zij tijdens het proces geboeid blijven en uiteindelijk moet er een stimulerende kracht zijn om de nieuw verworven kennis toe te passen en te gebruiken. Deze prikkeling die het drukwerk moet hebben kan de motiverende kracht worden genoemd. Concreet vertaald in aanwijzingen kan deze motiverende kracht t.a.v. buitenlandse vrouwen als volgt worden omschreven:

1. De informatie moet d.m.v. een concreet voorbeeld in een verhalende vorm gegoten worden en niet in een abstracte uiteenzetting. In het algemeen spreekt een persoonlijke benadering meer aan dan een onpersoonlijke. Een verhaal leest gemakkelijker, wekt eerder interesse op en blijft boeien. Er moeten sfeertekeningen met emoties en spanningen in voor komen.

Een voorbeeld:

Bij het gebruik van een bepaald medicijn moet er voorlichtingsmateriaal gemaakt worden waarin de patiënt er op gewezen wordt dat: 1. hij duizelig kan worden, 2. het verboden is alcohol te drinken, 3. tijdens de ramadan de medicijnen gebruikt mogen worden en 4. de medicijnen strikt persoonlijk zijn. In plaats van vier plaatjes naast elkaar op een bijsluiter, die de vier verschillende raadgevingen visualiseren, kan men beter kiezen voor de vorm van een beeldverhaal waarin een persoon met deze vier zaken in aanraking komt en waarin de gevolgen getoond worden.

2. Er is een sterke behoefte aan identificatie. Er moet een buitenlandse vrouw als hoofdpersoon optreden in het verhaal. Buitenlandse vrouwen hebben sterk de behoefte aan deze persoonlijke herkenning en identificatie.

3. Niet alleen met de personen maar ook met het hele verhaal moet ingespeeld worden op de ervaringswereld van de buitenlandse vrouw. De Turkse of Marokkaanse vrouw moet het kunnen plaatsen in haar eigen leven. Problemen die geschetst worden, moeten haar bekend voorkomen, oplossingen die gegeven worden, moeten binnen haar mogelijkheden liggen. De inhoud moet vertrouwen scheppen, de lezeres moet het verhaal als mogelijke werkelijkheid, als "echt" en "waar" ervaren.

4. Deze drie eisen houden een bepaalde vorm van realisme in. Hierbij moet men wel rekening houden met het feit, dat niemand zich graag identificeert met een persoon in slechte en nare omstandigheden. Een rommelig en armoedig interieur of een ziek kind kan aversie oproepen. Men identificeert zich graag met iemand, die beantwoordt aan zijn ideaalbeeld en leest graag een verhaal over een situatie, die men hoopt te bereiken of begerenswaardig vindt.

Kortom; er moet een positief beeld ontstaan, zowel van de hoofdpersoon als van de situatie.

Uit het Veldonderzoek '85 bleek bijvoorbeeld dat buitenlandse vrouwen zich bij voorkeur identificeren met een hoofdpersoon zonder hoofddoekje. (*afbeelding 3.2*)

Hierin was geen verschil tussen vrouwen die lessen volgen en die geen lessen volgen, tussen Marokkaanse of Turkse vrouwen. Over de hele linie bleek dat 75% van de vrouwen de voorkeur gaven aan een hoofdpersoon zonder hoofddoek. (*afbeelding 3.2*) In les- en voorlichtingsmateriaal verdienen westers geklede personen als hoofdfiguur de voorkeur.

afbeelding 3.2

De vier portretten die gebruikt zijn in het Veldonderzoek '85. Aan 111 buitenlandse vrouwen is gevraagd hun voorkeur uit te spreken aan de hand van de volgende vragen: "Over welke vrouw zou u graag een film zien?" en "Welke vrouw zou u kiezen als televisiepresentatrice?"

tekeningen: L.Z.

5. Het verhaal met de informatie moet gedoseerd worden in stapjes. De grootte van deze stapjes moet aangepast zijn aan het leertempo van de buitenlandse vrouw. Er moet rekening mee gehouden worden, dat dit leertempo laag kan liggen, zodat men gebruik moet maken van veel kleine stapjes. Aangeraden wordt om slechts één handeling per stapje uit te beelden en te beschrijven. Deze stapjes moeten zeer duidelijk van elkaar gescheiden zijn, zodat het stapje ervoor of erna geen storende invloed kan hebben op de lezeres. Anderzijds moeten deze stapjes wel duidelijk met elkaar in verband staan, waardoor de relatie tussen de stapjes voor de gebruikster helder is.

6. Het verhaal moet een logische structuur hebben. Beginnen bij het begin en eindigen bij het eind. Van stijlvormen, zoals flash-back, raamvertellingen, toekomstdromen etc. kan geen gebruik gemaakt worden. Dit maakt het verhaal onnodig complex, zodat de informatie er niet meer uit te halen is. Ook zonder deze complicering kost het al veel moeite de lijn van een zuiver visueel verhaal te volgen.

7. Een kinderlijke of bevoogdende benadering van de lezeres dient te worden vermeden.

8. Ondanks alle hierboven genoemde regels zal toch ook een bepaalde afwisseling nodig zijn, opdat de spanning, de vraag: "hoe gaat het verder" zal blijven bestaan.

Het leesproces van beeldmateriaal

Wordt nog dieper op de materie ingegaan om nog precieser de aanwijzingen waaraan visueel drukwerk moet voldoen te beschrijven, kan dan gekeken worden naar het proces hoe afbeeldingen gelezen worden, het leesproces van beeldmateriaal.

De lezer van beeldmateriaal doorloopt een aantal stappen:

Allereerst is het noodzakelijk dat het beeldmateriaal de aandacht trekt (1) van de persoon voor wie het bestemd is. De kijker beslist (selectieproces) of hij de afbeeldingen wil bekijken. Is deze beslissing genomen dan zal hij een veelheid van vormen, lijnen, vlakken en kleuren zien, die te onderscheiden (2) moeten zijn. Deze worden getoetst aan het geheugenbeeld en er worden voorwerpen, objecten en dingen in herkend (3).

Zijn alle onderdelen herkend en in gedachten benoemd, dan zal de combinatie van deze onderdelen in relatie tot elkaar moeten worden gebracht en geprobeerd moeten worden de voorstelling van de afbeelding te begrijpen (4).

Hopelijk wordt er dezelfde uitleg aan gegeven als de ontwerper getracht heeft er in te leggen. Wordt de boodschap in meerdere afbeeldingen achter elkaar verteld in de vorm van een beeldverhaal, dan zal de aandacht van de kijker geboeid moeten blijven (5) om voor elke afbeelding het proces van "onderscheiden -> herkennen -> begrijpen" te doorlopen. Hierdoor kan hopelijk de combinatie van de verschillende afbeeldingen worden begrepen, dit is het begrijpen van de boodschap, of te wel: het interpreteren (6).

Als de boodschap volledig begrepen is, volgt weer een selectieproces bij de kijkster, n.l. of zij de boodschap wil accepteren (7), onthouden(8) en toepassen(9).

We kunnen het leesproces van plaatjes dus als volgt weergeven:

-
1. aandacht trekken
 2. onderscheiden *een afbeeldingen*
 3. herkennen
 4. begrijpen van de afbeelding

 5. geboeid blijven *reeks
van afbeeldingen*
 6. interpreteren van de boodschap
 7. accepteren
 8. onthouden
 9. toepassen
-

1. aandacht trekken:

Bij aandacht trekken speelt naast de motiverende krachten vanzelfsprekend ook mee op welke manier het materiaal door de persoonlijke begeleiding onder de aandacht gebracht wordt. Een ander aspect dat invloed heeft op het aandacht trekken is de stijlvoorkeur van de buitenlandse vrouw.

In het Veldonderzoek '85 zijn aan 111 buitenlandse vrouwen afbeeldingen van een zelfde onderwerp, maar in verschillende stijlen aangeboden. (*afbeelding 3.3*) Hieruit mochten ze een eerste, een tweede en een derde keuze maken. Gekleurde afbeeldingen hadden een veel grotere aantrekkingskracht maar zeer duidelijk kwam naar voren dat foto's een grotere voorkeur hebben dan tekeningen. Zwart/wit foto's scoorden hoger dan gekleurde tekeningen.

afbeelding 3.3

Zes afbeeldingen van de veertien die in het Veldonderzoek '85 gebruikt zijn om de voorkeur voor weergavestijl bij buitenlandse vrouwen te onderzoeken. De overige afbeelding uit deze keukenserie is een lijntekening met lijndikte verschil voor de accenten.

foto's: L.Z.

tekeningen: Mariet Neuman en Erik van Kuyk

2. onderscheiden:

Bij het onderscheiden is de kwaliteit van de afbeelding weer belangrijk. Er moet hierbij vooral bedacht worden, dat er sprake is van een lezersgroep, die als beginners moeten worden aangemerkt. Dus alle gangbare regels voor een kwalitatieve en heldere weergave van een onderwerp, zoals die ook toegepast worden in het reclamedrukwerk, zijn hier van toepassing zoals:

(afbeelding 3.4)

- voor en achtergrond moeten duidelijk t.o.v. elkaar afsteken
- de achtergrond moet rustig zijn t.o.v. de voorgrond
- het afgebeelde onderwerp moet scherp belijnd zijn
- de afbeeldingen moeten een royale grootte hebben.

afbeelding 3.3a Twee afbeeldingen die in het Veldonderzoek '85 gebruikt zijn om de voorkeur voor weergavestijl bij buitenlandse vrouwen te onderzoeken. In C2 is de rommelige achtergrond onbelangrijker gemaakt, zodat de meeste aandacht wordt getrokken naar de hoofdpersoon en de handeling waarom het gaat. foto's: L.Z.

afbeelding 3.5

In reclamedrukwerk ziet men vaak ondanks de gebrekkige drukkwaliteit van kranten duidelijke afbeeldingen van producten zonder een zweem van kunstzinnigheid. Een zuivere registratie van het onderwerp die helaas (nog) geen navolging vindt in materiaal voor buitenlanders.

3. herkennen

Bij het herkennen is het vooral van belang dat de kijker bekend en vertrouwd moet zijn met het onderwerp. Dit lijkt bijna een overbodige opmerking, maar er moet niet vergeten worden dat het materiaal bestemd is voor mensen met een andere culturele achtergrond, en dus een andere ervaringswereld. Hierdoor is het heel goed mogelijk dat een groot aantal voor ons vanzelfsprekende onderwerpen voor deze groep geen enkele betekenis heeft. Andersom zijn er natuurlijk veel voor hen vertrouwde zaken die ons niets zeggen. Werp maar eens een blik in een "Import-Export" winkeltje. Kent u het gebruik en de toepassing van alle ingrediënten en voorwerpen, dus herkent u deze producten? Of bekijk een afbeelding afkomstig uit een andere cultuur. (afbeelding 3.6)

afbeelding 3.6

Een uitstalling van gebruiksvoorwerpen uit Marokko en Turkije. Herkent u alle voorwerpen, dat wil zeggen kent u het gebruik ervan en de naam of is het voor u slechts exotica?

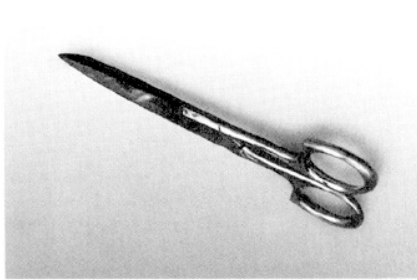
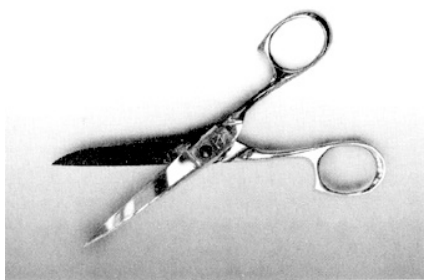
foto: L.Z.

Het begrip "tijd" speelt bij ons een grote rol. De visualisering hiervan zijn klokken en kalenders. Dit begrip speelt in het leven van buitenlandse vrouwen lang niet zo grote rol als in het onze. Meestal komen zij daar in Nederland voor het eerst mee in aanraking. In het Veldonderzoek '85 zijn de bekendheid met en de mate van het kunnen aflezen van klokken en kalenders getest. Het bleek dat een groot gedeelte van de buitenlandse vrouwen de gangbare ronde klok met cijfers en wijzers goed konden hanteren.

Daarentegen konden veel vrouwen niet omgaan met een zeer sobere kalender. Slechts een derde van de vrouwen waren in staat "vandaag" en "over een maand" op die kalender aan te wijzen. Het grootste gedeelte van deze vrouwen volgde taallessen. Daarom moet het gebruik van een kalender voor tijds aanduiding in voorlichtingsmateriaal worden afgeraden.

Een aantal punten die verder nog kunnen bijdragen aan het beter herkennen van een afgebeeld object zijn:

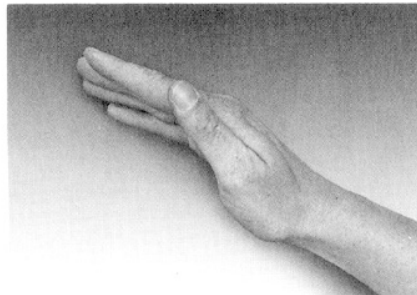
- Het voorwerp moet vanuit normale kijkhoogte afgebeeld worden, waarbij de meest kenmerkende details duidelijk te zien zijn.
- Het voorwerp moet het liefst in zijn geheel worden afgebeeld. Een beginnende lezer van teksten biedt je ook geen halve letters aan. (afbeelding 3.9)

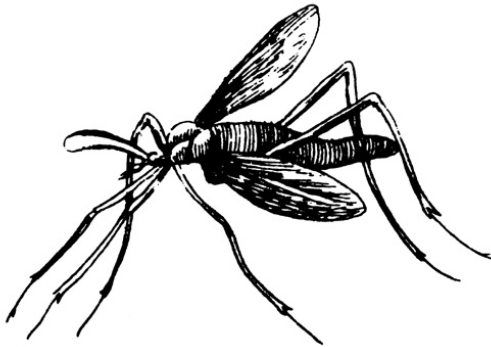
afbeelding 3.9

Een geopende schaar recht van boven gefotografeerd is karakteristieker dan een gesloten schaar half van opzij. Het zelfde geldt voor een hand.

foto's: L.Z.

- Extreme vergrotingen b.v. een mug van 10 cm. of een extreme vergroting van een klein detail zijn lastig te herkennen. (afbeelding 3.10)

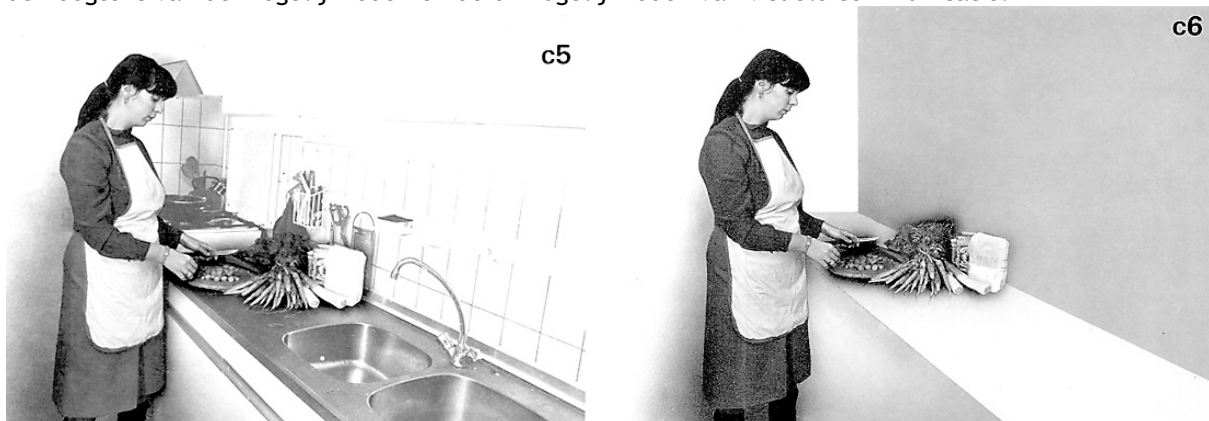
afbeelding 3.10

Is dit een afbeelding van een tropische sprinkhaan of van een Nederlandse mug?

- Alle details moeten getoetst worden op herkenbaarheid. Details die hieraan niet voldoen kunnen beter worden weggelaten.
- De context van een afbeelding kan bijdragen tot het sneller en beter herkennen. Met de context wordt bijvoorbeeld bedoeld de achtergrond of de omgeving waarin het voorwerp gefotografeerd is, of een serie waarvan het plaatje onderdeel uitmaakt.

4. begrijpen van een afbeelding

Bij het begrijpen van een afbeelding (dit is een betekenis aan de afbeelding verbinden), is het belangrijk vanuit welke belevings- en ervarings wereld en vanuit welk waarde- en normenpatroon de lezer het plaatje bekijkt. Het is hierbij nuttig ons een beeld te vormen van de belevingswereld van de lezer. Bovendien is het altijd essentieel het materiaal eerst uit te testen. Op dit punt zijn veel niet-voorspelbare communicatieproblemen mogelijk. Een deel kan misschien voorkomen worden door het kiezen van een "visualisator" uit de doelgroep zelf, maar dit biedt zeker geen garantie. Onder een visualisator wordt hier verstaan, een persoon die sterker denkt vanuit beelden dan vanuit tekst en op de hoogte is van de mogelijkheden en de onmogelijkheden van visuele communicatie.

afbeelding 3.11

Het weglaten van details verhoogt de duidelijkheid, maar teveel details weglaten, zoals bijvoorbeeld in een handelingsplaatje de gehele achtergrond, heeft een averechts effect. In het Veldonderzoek '85 scoorde de plaatjes met een zeer minimale achtergrond in de serie keuken-supermarkt erg laag. Buitenlandse vrouwen geven de voorkeur aan afbeeldingen waar veel op te zien is, maar de kans bestaat dat dan de aandacht afgeleid wordt van het hoofdonderwerp.

Draag altijd zorg voor voldoende contrast tussen hoofdzaken en bijzaken. Het wel of niet weglaten van de achtergrond en het aantal afgebeelde details is natuurlijk afhankelijk van het afgebeelde onderwerp en het doel van het plaatje. foto's: L.Z.

Een aspect van het begrijpen van een afbeelding dat in de literatuur veel aandacht krijgt (waarschijnlijk omdat het wel goed te beschrijven is) is het zien van diepte in een platte afbeelding. Ook in het Veldonderzoek '85 zijn voor dat aspect testplaatjes (*afbeelding 3.12*) gemaakt en aan 107 buitenlandse vrouwen voorgelegd. Bij het plaatje van de moeder met de twee kinderen werd gevraagd welk kind door de moeder opgepakt zou gaan worden. In eerste instantie gaf een ruime meerderheid het foute antwoord bij het zien van de tekening. Bij de foto veranderde een kleine helft weer van inzicht en gaf alsnog het goede antwoord. Bij de tekening van de spelende kinderen werd het aantal afgebeelde kinderen gevraagd. Hierbij gaf bijna de helft in eerste instantie een fout antwoord en bij het zien van de foto gaf hiervan weer een groot gedeelte alsnog het goede antwoord.

afbeelding 3.12

De afbeeldingen die in het Veldonderzoek '85 gebruikt zijn om het interpreteren van diepte in een plat plaatje te testen. De beelden van een moeder met twee kinderen geven een ruimtelijke situatie weer waarbij perspectief een rol speelt doordat het meisje hoger staat afgebeeld. De groep spelende kinderen geeft een ruimtelijke situatie weer door gebruik te maken van overlap. foto's: L.Z. - tekeningen: Erik van Kuyk

Er liggen dus wel degelijk problemen bij buitenlandse vrouwen in het interpreteren van diepte uit een platte afbeelding. In voorlichtingsmateriaal waarbij diepte een wezenlijk onderdeel uitmaakt van de boodschap moet men hiermee rekening houden.

Waarschijnlijk werken foto's beter dan tekeningen om diepte te suggereren.

Symbolen moeten vermeden worden. De symboliek van bepaalde zaken is cultuur bepaald. Een dikke man in driedelig grijs voorzien van een sigaar herkennen wij misschien als "baas" maar buitenlandse vrouwen niet. (afbeelding 3.13)

afbeelding 3.13

Een afbeelding, die afkomstig is uit lesmateriaal dat in 1980 veel gebruikt werd om het woord "baas" te introduceren. Horst en Hofstede testten dit plaatje bij tien Turkse vrouwen. Slechts twee vrouwen herkende hierin een "baas". De overige antwoorden waren: man, opa en Nederlandse man.

bron: Horst L., Hofstede T., Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet. Instituut voor Culturele Antropologie, Utrecht 1981.

Als de kleuren rood en blauw zelfstandig gebruikt worden (dit wil zeggen zonder bijvoorbeeld een waterkraan), worden ze door ons misschien geassocieerd met het begrip "warm" en "koud". Als men aan buitenlandse vrouwen vraagt een kleur aan te wijzen die bij "warm" of "gevaar" past dan geeft slechts de helft "rood" als antwoord. Stelt men de zelfde vraag voor "koud" of voor "veilig" dan wordt er slecht door zeer weinigen de goede kleur genoemd.

5. geboeid blijven

Voor de volgende stap uit het leesproces voor plaatjes n.l. geboeid blijven geldt de al reeds eerder vermelde motiverende kracht, zoals een concreet positief voorbeeld in verhalende vorm met een buitenlandse vrouw als hoofdpersoon, met spanning en emoties.

6. Het interpreteren van een serie plaatjes

De eerste vereiste voor het interpreteren van een serie plaatjes is dat men begrijpt dat de plaatjes één geheel vormen en dat men begrijpt in welke volgorde de afbeeldingen bekeken moeten worden. Ook hieraan is in het Veldonderzoek '85 aandacht besteed.

De hierbij afgebeelde illustraties werden als vijf losse foto's aangeboden (afbeelding 3.14). Daarin herkende 78% dat de foto's bij elkaar een serie vormden. Vervolgens werd gevraagd deze foto's in de goede volgorde te leggen. 72% legde de foto's in de goede volgorde. Hierbij werd door 40% van de Marokkaanse vrouwen de serie van rechts naar links, dit is de leesrichting van het Arabisch, neergelegd, en wel door 50% van de analfabete Marokkaanse vrouwen en door 25% van de gealfabetiseerde Marokkaanse vrouwen. Door vragen te stellen over de serie, om te controleren of de inhoud begrepen was, bleek dat 73% de serie redelijk tot goed begreep. Hierbij kwam tot uiting dat vrouwen die taallessen volgen deze opdracht beter uitvoerden dan de vrouwen die dat niet doen.

afbeelding 3.14

De vijf losse foto's die gebruikt zijn in het Veldonderzoek '85 om het combineren van afbeeldingen tot een serie te testen. Deze foto's werden in een willekeurige volgorde aangeboden.

foto's: L.Z.

Wanneer een afbeelding bestaat uit meerdere onderdelen dan moet dit verband ook visueel worden aangegeven. (afbeelding 3.15)

afbeelding 3.15

Een voorlichtingsplaatje dat in opdracht van Buro Gezondheidsvoorlichting Buitenlanders te Bunnik door Stichting Research voor Beleid te Leiden is uitgetest bij 29 vrouwen. De boodschap die uit dit plaatje zou moeten spreken is de volgende: "Een medische hulpverleenster geeft aan een vrouw die borstvoeding geeft drie hygiënische richtlijnen:

1. De B.H. moet regelmatig gewassen worden.
2. De borsten regelmatig wassen zonder zeep.
3. Het lekdoekje in de B.H. moet eerst gestreken worden."

bron: Dowit P.B. en Coenen A.W.M., Gezondheidsvoorlichting aan Turken en Marokkanen, Stichting Research voor Beleid, Leiden 1984
tekening: P. Roozen

Het hier afgebeelde plaatje, gemaakt en uitgetest in opdracht van Buro Gezondheidsvoorlichting Buitenlanders te Bunnik, werd door slechts vier buitenlandse vrouw begrepen. De overige 25 vrouwen hadden problemen met het verband leggen tussen de onderste en de bovenste afbeeldingen en het herkennen van de bovenste plaatjes (de doorsnede van de wasbak is te abstract en het wassen van de borsten lijkt ook meer op afkolven). Dit probleem ligt niet aan de buitenlandse vrouwen, maar aan de kompositie van de afbeelding. Dat ook Nederlandse vrouwen geen verband zien in de boven- en onderhelft kwam in het zelfde onderzoek naar voren.

Maar niet alleen de vrouwen uit dit onderzoek hadden problemen met deze tekening gezien mijn volgende ervaring. Dit plaatje had ik aangeleverd als een illustratie bij een artikel waarin ik deze problemen beschreven had. Desondanks werd deze tekening in tweeën geknipt en op twee verschillende pagina's bij mijn verhandeling afgebeeld.

Een aantal aanwijzingen waaraan men moet denken bij een serie afbeeldingen die een verhaaltje vormen:

- Er moet een duidelijke relatie zijn tussen de afbeeldingen door bijvoorbeeld één en dezelfde hoofdpersoon te gebruiken.
- Er moet rekening mee worden gehouden dat de afbeeldingen niet automatisch van links naar rechts worden gelezen door Marokkaanse vrouwen.
- De plaatjes moeten zo dicht mogelijk op elkaar aansluiten, de afstand tussen de verschillende plaatjes mag niet te groot zijn.
- Alle codes, symbolen en tekens uit de stripwereld zijn uit den boze. (Strips worden trouwens geassocieerd met kinderachtig)

Een aantal aanwijzingen waaraan men denken moet bij twee afbeeldingen die before-and-after of die een goed-fout-relatie uitdrukken :

- Er moet een duidelijke relatie zijn tussen de afbeeldingen. Dit kan worden bereikt door bijvoorbeeld dezelfde hoofdpersonen te gebruiken.
- De juiste gezichtsuitdrukkingen zijn zeer belangrijk. Bijvoorbeeld in de goede situatie is iedereen vrolijk en in de ongewenste situatie is iedereen triest.
- Een verbodskruis door een plaatje wordt redelijk begrepen.

7. het accepteren

Voor het accepteren is het natuurlijk zeer belangrijk of de voorlichting een antwoord geeft op de vraag om informatie en of de oplossingen die aangereikt worden binnen de mogelijkheden van de doelgroep liggen.

Ook geldt de al reeds eerder vermelde motiverende kracht, zoals een concreet positief voorbeeld in verhalende vorm met een buitenlandse vrouw als hoofdpersoon , met spanning en emoties.

Daarnaast mag de afbeelding geen elementen bevatten die door de buitenlandse vrouw niet afgebeeld mogen worden, omdat deze binnen haar taboesfeer vallen.

8. het onthouden

Ook voor het onthouden van de boodschap geldt de al reeds eerder vermelde motiverende kracht. De kans op het onthouden van de voorlichtingsboodschap wordt door herhaling en door gebruikmaking van diverse media vergroot.

Uit onderzoek naar visueel leermateriaal voor kinderen zijn de volgende regels gebleken:

- Beeld en tekst mogen geen tegenstrijdige informatie geven.
- Emotionele afbeeldingen worden langer onthouden.
- Realistische afbeeldingen in zwart/wit worden langer onthouden dan gekleurde niet-realistische afbeeldingen.

9. het toepassen

Wanneer aan alle aanwijzingen zo goed mogelijk is voldaan, heeft men ook de meeste kans dat de informatie wordt onthouden en toegepast.

De vormgeving van teksten en van het totaal

Als laatste nog iets over de eventuele begeleidende teksten en de totale vormgeving van het drukwerk: Indien er teksten bij komen, bedoeld om gelezen te worden door de buitenlandse vrouw, kunnen de volgende aanwijzingen gegeven worden:

- beeld en tekst mogen geen tegenstrijdige informatie bevatten. Ze moeten inhoudelijk zeer sterk bij elkaar aansluiten.

- voor de typografie moet men kiezen uit een relatief grote letter.

In het Veldonderzoek '85 hebben 40 buitenlandse vrouwen en hun lesgeefsters verschillende lettertypen en grootten bekeken en hun voorkeur uitgesproken. 30% van de lesgeefsters gaf de voorkeur aan een 14 punts letter en 34% van de buitenlandse vrouwen gaf de voorkeur aan een vette letter van 16 punt. De overige antwoorden waren vrij regelmatig verdeeld over de overige lettergrootten, variërend van 16 punt tot 10 punt en elk uitgevoerd als normaal en als vet.

Het lettertype, dit is een letter met of zonder schreef, een krantenletter of een typeletter, is minder belangrijk, als het maar een gangbaar lettertype is. In het onderzoek kregen alle aangeboden lettertypen evenveel voorkeur en geen lettertype werd als slecht leesbaar aangemerkt.

Voor de vormgeving van het totaal kunnen de volgende aanwijzingen gegeven worden:

- Afbeeldingen moeten op de voorgrond staan, zij moeten het belangrijkste element zijn in de hele layout.

- De eventuele tekst moet visueel zo dicht mogelijk bij de betreffende afbeelding geplaatst worden.

- Er moet een zodanig organisatievorm voor het drukwerk gekozen worden dat de lezer gedwongen wordt de afbeeldingen in de goede volgorde te lezen.

- Voor de aantrekkelijkheid is de kwaliteit van de vormgeving mede belangrijk.

Samenvatting

1. De beschrijving van afbeeldingen is nooit eenduidig. Er zijn ontelbare mogelijkheden een onderwerp af te beelden. Afbeeldingen zijn op zeer veel verschillende manieren te beschrijven en te categoriseren. Maar ook het omschrijven van een plaatje met behulp van taal levert geen eenduidig resultaat op. Ook al zijn twee mensen het met elkaar eens over een afbeelding, dan nog zal ieder een eigen omschrijvingen geven.

2. Er zijn verschillende toepassingen van beeldmateriaal in voorlichting, in taal- en vormingslessen:

- als voorlichting

- aanbieden van nieuwe woorden

- ter ondersteuning van leesteksten of taal oefeningen

- als aanzet voor discussie

Elke toepassing stelt specifieke eisen aan het beeldmateriaal. De hier beschreven aanwijzingen gelden voornamelijk voor voorlichtingsmateriaal.

3. Men moet buitenlandse vrouwen beschouwen als beginnende lezers van plaatjes. Daarom moet het beeldmateriaal zo duidelijk en eenvoudig mogelijk zijn, uitgevoerd in grote en heldere tekeningen of foto's.

4. Het drukwerk moet aantrekkelijk zijn en gemakkelijk toegankelijk. Hiervoor gelden de aanwijzingen voor de motiverende kracht:

- concreet voorbeeld

- verhalende vorm

- persoonlijke benadering

- sfeertekeningen, emoties en spanningen

- identificatiemogelijkheden

- aansluiten bij ervaringswereld

- een positief beeld

- stapjes, één handeling per afbeelding

- logische structuur

- geen kinderlijke of bevoogdende benadering

- afwisseling.

5. Het leesproces van plaatjes is onder te verdelen in negen fasen:

- aandacht trekken
- onderscheiden
- herkennen
- begrijpen van de afbeelding
- geboeid blijven
- interpreteren van de boodschap
- accepteren
- onthouden
- toepassen

Uit elke fase komen aanwijzingen voort.

6. Ook aan de vormgeving van tekst en totaal moet aandacht besteed worden. Voor de tekst wordt een relatief grote en gangbare letter aangeraden. De tekst moet zowel inhoudelijk als visueel zeer nauw aansluiten bij het beeldmateriaal. De volgorde van de afbeeldingen moet op een logische manier uit de vormgeving af te lezen zijn.

.....

4. De aanwijzingen samengevat

Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn vele aanwijzingen gegeven voor het maken en selecteren van visueel voorlichtingsmateriaal. Voor de overzichtelijkheid wordt in dit hoofdstuk een samenvatting gegeven van deze gevonden aanwijzingen. De aangeboden structuur kan gebruikt worden voor eigen aanvullingen.

Er moet gewaarschuwd worden voor het klakkeloos hanteren van deze regels als een receptenboek. Veel belangrijker is het te beseffen dat wij veel meer in plaatjes kunnen zien door onze cultureel bepaalde opvoeding en dat buitenlanders beschouwd moeten worden als beginnende lezers op het gebied van plaatjes. Het beeldmateriaal moet zo gemaakt zijn, dat de inhoud zonder tekstuele begeleiding voor iedereen duidelijk is en er moet een zo hoog mogelijke kwaliteit na gestreefd worden.

Kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud:

- Een verhaal met een concreet voorbeeld als uitgangspunt, bij voorkeur in de vorm van een beeldverhaal, geniet de voorkeur boven een reeks losse plaatjes.
- Het verhaal moet identificatiemogelijkheden bieden aan de lezer.
- Het verhaal moet aansluiten op de belevingswereld van de lezer.
- Er moeten sfeertekeningen, emoties en spanningen in het verhaal voorkomen.
- Het verhaal moet een positief beeld geven, bijvoorbeeld door een goede afloop.
- Het verhaal moet gedoseerd worden in kleine stapjes; één handeling per afbeelding en aangepast aan het niveau van de lezer.
- Het verhaal moet een logische structuur hebben; in de tijd elkaar opeenvolgende handelingen en gebeurtenissen moeten ook in deze volgorde verteld worden; derhalve geen gedachtensprongen, stijlfiguren, beeldspraak of flash-backs.
- Geen kinderlijke of bevoogdende benadering van de lezer.
- Ondanks alles toch spannend, blijvend boeiend en afwisselend.

Aanwijzingen die voortkomen uit het leesproces van plaatjes

Aandacht trekken

- De kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud.
- De wijze waarop het materiaal onder de aandacht gebracht wordt door persoonlijke begeleiding.
- De stijlvoorkeur van de lezer. Buitenlandse vrouwen geven de voorkeur aan foto's boven tekeningen en kleur boven zwart/wit.

Onderscheiden

- Voor en achtergrond moeten duidelijk t.o.v. elkaar afsteken.
- De achtergrond moet rustig zijn t.o.v. de voorgrond.
- Het afgebeelde onderwerp moet scherp belijnd zijn.
- De afbeeldingen moeten een royale grootte hebben.

Herkennen

- De lezer moet bekend en vertrouwd zijn met het afgebeelde onderwerp.
- Voor het begrip "tijd" kan gebruikt gemaakt worden van een klok. Een traditionele ronde klok met wijzers en duidelijke cijfers verdient de voorkeur. Het gebruik van een kalender moet ontraden worden.
- Het voorwerp moet vanuit normale kijkhoogte afgebeeld worden, waarbij de meest kenmerkende details duidelijk te zien zijn.
- Het voorwerp moet bij voorkeur in zijn geheel worden afgebeeld. Een beginnende lezer van teksten worden ook geen halve letters aan geboden.
- Extreme vergrotingen zijn moeilijk te herkennen, bijvoorbeeld een mug van 10 cm.
- Alle details moeten getoest worden op herkenbaarheid. Details die hieraan niet voldoen kunnen beter worden weggelaten.
- De context van een afbeelding kan bijdragen tot het sneller en beter herkennen. Met de context wordt bijvoorbeeld het volgende bedoeld: de achtergrond of de omgeving waarin het voorwerp gefotografeerd is, een serie waarvan het plaatje onderdeel uitmaakt, of de situatie waarin het materiaal aan de lezer wordt aangeboden.

Begrijpen van de afbeelding

- De belevings- en ervarings wereld van de lezer zijn bepalend voor de betekenis die aan de afbeelding gegeven wordt. Op dit punt zijn veel niet-voorspelbare communicatieproblemen mogelijk. Een deel kan misschien voorkomen worden door het kiezen van een visualisator uit de doelgroep zelf.
- In beeldmateriaal waarbij diepte een wezenlijk onderdeel uitmaakt van de boodschap moet men rekening houden met het feit dat buitenlandse vrouwen problemen hebben met het interpreteren van perspectief en overlap in een platte afbeelding. Waarschijnlijk werken foto's beter dan tekeningen om diepte te suggereren.
- Met symbolen en andere niet-iconische tekens moet voorzichtig worden omgesprongen; ze dienen altijd eerst getest te worden bij de doelgroep. Bijvoorbeeld: vraagtekens en richtingspijlen worden vaak niet begrepen.

Geboeid blijven

- Hiervoor gelden de kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud, zoals een concreet positief voorbeeld in verhalende vorm met een buitenlandse vrouw als hoofdpersoon, met spanning en emoties.

Interpreteren van een boodschap

- De serie afbeeldingen moeten duidelijk een geheel vormen. Er moet een duidelijke relatie zijn tussen de afbeeldingen onderling door bijvoorbeeld één en dezelfde hoofdpersoon te gebruiken.
- Er moet rekening mee worden gehouden dat de afbeeldingen niet automatisch van links naar rechts worden gelezen door 40% van de Marokkaanse vrouwen.
- De plaatjes moeten zo dicht mogelijk op elkaar aansluiten, de afstand tussen de verschillende plaatjes mag niet te groot zijn. Het onderscheid tussen de verschillende afbeeldingen (= de verschillende handelingen) moet desondanks voldoende gewaarborgd blijven.
- Alle codes, symbolen en tekens uit de stripwereld zijn uit den boze. Bijvoorbeeld: spreekballonnen en gedachtewolken worden geassocieerd met schilderijen aan de muur.
- Bij een before-and-after- of een goed-fout-relatie zijn de passende gezichtsuitdrukkingen zeer belangrijk.
- Bij een serie afbeeldingen die goed contra fout uitbeelden kan gebruik gemaakt worden van verbodskruisen. Deze worden redelijk goed begrepen.

Accepteren

- De voorlichting moet antwoord geven op de vraag naar informatie.
- De oplossingen die aangereikt worden moeten binnen de mogelijkheden liggen van de doelgroep.
- De voorlichting mag geen elementen bevatten die binnen de taboesfeer van de doelgroep vallen.

Onthouden

- Hiervoor gelden de kwaliteitseisen ten aanzien van de inhoud, zoals een concreet positief voorbeeld in verhalende vorm met een buitenlandse vrouw als hoofdpersoon waarmee de lezer zich kan identificeren, met spanning en emoties.
- Beeld en tekst mogen geen tegenstrijdige informatie geven.
- Realistische afbeeldingen worden langer onthouden dan niet-realistische afbeeldingen.

Toepassen

- Wanneer aan alle aanwijzingen zo goed mogelijk is voldaan, heeft men ook de meeste kans dat de informatie wordt onthouden en toegepast.

De vormgeving van teksten en van het totaal

- Aangeraden wordt een relatief grote letter van een gangbaar type. Bijvoorbeeld een 14 punts Helvetica of Univers.
- De afbeeldingen moeten op de voorgrond staan, zij moeten het belangrijkste element zijn in de hele lay-out.
- De eventuele tekst moet visueel zo dicht mogelijk bij de betreffende afbeelding geplaatst worden.
- Aangeraden wordt om een zodanige organisatievorm voor het drukwerk te kiezen dat de lezer gedwongen wordt de afbeeldingen in de goede volgorde te lezen.
- Voor de aantrekkelijkheid, de eerste fase van het leesproces, is de kwaliteit van de vormgeving mede belangrijk.

5. De praktijk

Selecteren

Hoe te werken als je beeldmateriaal wilt selecteren ?

In hoofdstuk 3. zijn veel richtlijnen beschreven waaraan kwalitatief goed visueel drukwerk voor buitenlandse vrouwen moet voldoen. Degenen die dit materiaal moeten selecteren kunnen met het leesproces van plaatjes werken, van aandacht trekken tot toepassen en wel op de volgende manier: Bekijk het materiaal en stel jezelf de volgende vragen:

Aandacht trekken:

- Zou dit materiaal mij opvallen, mijn aandacht trekken wanneer het tussen een grote hoeveelheid ander drukwerk ligt?
- Vind ik het een aantrekkelijk plaatje, is het leuk getekend of sprekend gefotografeerd?

Onderscheiden:

- Is de afbeelding wel groot genoeg?
- Is de reproductie van voldoende kwaliteit om scherp te en doortekening te waarborgen?
- Zijn alle lijnen duidelijk?

Herkennen:

- Herken ik alle onderdelen van het plaatje?
- Zouden alle voorwerpen bekend zijn bij buitenlandse vrouwen?

Begrijpen:

- Vanuit de belevingswereld van een buitenlandse vrouw bekeken, zou ik dan de afbeelding kunnen begrijpen?
- Is het begrip "diepte" van belang voor het begrijpen van de informatie?
- Worden er symbolen gebruikt in de afbeelding, zoals pijlen en denkwolken, karikaturen of andere tekens uit de stripwereld?

Geboeid blijven:

- Blijft dit materiaal mij boeien, ook als ik er langer naar kijk en als ik het vaak zou gebruiken?
- Interpreteren van de boodschap:
- Als de tekst wordt afgedekt, begrijp ik dan waar over het gaat?
- Wat is de samenhang tussen de verschillende onderdelen?
- En tussen de verschillende plaatjes?

Accepteren:

- Sluit de informatie aan bij de vraag van de buitenlandse vrouw?
- Zijn er voor de buitenlandse vrouw niet-acceptabele zaken in de afbeelding?

Onthouden:

- Gebeurt er iets met emoties of humor?
- Wordt de informatie op verschillende manieren herhaald?

Toepassen:

- Ligt het binnen de mogelijkheden van buitenlandse vrouwen om deze informatie toe te passen?

Het leesproces wordt stap voor stap doorlopen. Als de boodschap onthouden en toegepast wordt dan zijn alle fasen met goed succes gepasseerd. Het leesproces is als een machine, waarin elk onderdeelje essentieel is. Het kleinste mankement heeft de grootste gevolgen, namelijk het einddoel wordt nooit bereikt. Dus hoe meer vragen positief beantwoord worden, hoe geschikter het materiaal is om informatie over te dragen.

Ontwerpen

Als er visuele hulpmiddelen ontworpen moeten worden, omdat taal niet toereikend blijkt te zijn, gebeurt er het volgende: Men formuleert (natuurlijk met behulp van taal) de informatie die men wil overdragen. Er wordt een illustrator te hulp geroepen en deze krijgt de opdracht deze informatie om te zetten in beeld. Zijn instructies krijgt ook hij natuurlijk in taalvorm.

Al snel loopt men de kans dat het beeldmateriaal een vertaling wordt van de tekst. Maar taal en beeld zijn twee totaal verschillende middelen om iets te vertellen. Ze hebben allebei hun eigen regels, grammatica en idioom.

Beelden en woorden hebben beide hun specifieke mogelijkheden. Het beeld heeft zijn eigen terrein. Met behulp van beeld moet men op een andere manier communiceren dan met behulp van taal.

Men moet niet proberen teksten letterlijk te vertalen in beeld.

Dit geeft hetzelfde effect als een letterlijke vertaling vanuit een vreemde taal. Elke taal heeft zijn eigen grammatica en idioom. Een vertaler moet ze van beide talen goed kennen. Alleen het kennen van de betekenis van de woorden maakt van iemand nog geen vertaler. Zo ook met visueel informatiemateriaal. Een persoon die goed kan tekenen of fotograferen is daarom nog niet in staat goed visueel informatiemateriaal te maken.

Beeld en taal verschillen hemelsbreed van elkaar. Vanuit tekst de boodschap te vertalen in beelden lijkt dus niet de goede manier. Beter is het om in een zo vroeg mogelijk stadium een "visualisator" (en het liefst iemand uit de cultuurgroep die men wil bereiken) te betrekken bij het formuleren van de boodschap. Een visualisator is iemand, die sterker denkt vanuit beelden dan vanuit tekst. Deze persoon is ook op de hoogte van de mogelijkheden en de onmogelijkheden van visuele communicatie.

Deze visualisator krijgt de volgende richtlijnen mee:

1. Het streven moet zijn om het beeldmateriaal zo te maken dat tekst overbodig is.
2. Hij/zij moet zich inleven in de belevingswereld van de doelgroep. Dit betekent eerst de eigen bril afzetten en dan proberen de wereld te bekijken door de bril van de doelgroep. Hierbij niet uit het oog verliezen dat men daar nooit voor honderd procent in slaagt. Men moet zich er altijd van bewust blijven dat alleen de buitenkant zichtbaar is.
3. Tenslotte natuurlijk de hier beschreven richtlijnen goed in het achterhoofd houden en bij elke stap of beslissing van daaruit denken en handelen.

.....

6. Slotbeschouwing

In het blad "Opzij" stond in het maartnummer van 1986 een verslag van een Marokkaans meisje, Saïda, die foto's exposeerde. De foto's hadden als onderwerp Marokkanen in Nederland. Uit haar mond tekende de interviewer de volgende uitspraak op:

"Als Nederlanders foto's maken van buitenlanders, dan fotograferen ze ze altijd als gastarbeiders, ze laten altijd de negatieve kanten zien. Ik wil met mijn foto's laten zien dat de meeste buitenlanders niet zo zijn als de Nederlanders denken."

Zij maakt mooie foto's waaruit trots, vrolijkheid of deemoed spreekt, foto's die een positief beeld geven van de buitenlandse bevolkingsgroepen.

Berichten uit het veld dat er problemen zijn bij het lezen van visueel materiaal door buitenlandse vrouwen geven al expliciet aan dat het probleem bij de buitenlander ligt, n.l. zij hebben problemen met het lezen van plaatjes.

"Schriftelijk materiaal in de taal van de patiënt levert vaak moeilijkheden op door het analfabetisme en visueel materiaal leidt soms tot onjuiste interpretatie van de patiënt door de geringe ervaring in het interpreteren van foto's, tekeningen en schema's.

Het lezen van beelden (b.v. stripverhalen) levert evenzeer problemen op: vooral wanneer deze beelden een boodschap moeten uitbeelden"

(Uitspraak René Stegerhoek, Bureau Voorlichting Gezondheidszorg Buitenlanders te Bunnik)

Stelt iemand zich weleens de vraag of de afbeeldingen zonder meer goed te begrijpen zijn? Moet de oorzaak van het probleem niet in een andere richting worden gezocht?

In veel gevallen is de ontwerper zelf zo vertrouwd geraakt met het materiaal en met de daar achter liggende gedachten en bedoelingen dat het falen van de communicatie te vaak aan het onbegrip van de buitenlandse vrouw wordt toegeschreven.

Het is de vraag van het kip en het ei. Het is de vraag wat of wie er aangepast moet worden, de plaatjes of de buitenlanders.

Ik ben van mening dat een zeer groot gedeelte van het probleem is op te lossen door beter visueel materiaal te maken; beeldende voorlichting die zonder begeleidende tekst voor iedereen duidelijk is.

Ondanks alle aanwijzingen en regels is het heel goed denkbaar dat er materiaal is of komt dat uitstekend communiceert en toch niet aan deze regels voldoet. Of dat alle aanwijzingen punctueel worden nagevolgd en dat het materiaal geen kracht en geen uitstraling heeft waardoor het niet aanslaat. Er is namelijk een vervelende bijkomstigheid. Beeldmateriaal moet het ook hebben van een persoonlijke toets die mensen raakt en dat heeft niets te maken met kennis, maar met kunde.

.....

Veel gebruikte woorden

abstracte beelden, afbeeldingen die niet verwijzen naar de concrete tastbare werkelijkheid maar naar abstracte begrippen zoals boosheid, verboden, heet, gelukkig. Of afbeeldingen die zijn ontstaan door sterke reducering van voorstellingskenmerken zodat het beeld verwijst naar een verzameling voorwerpen.

afbeeldingen, plaatjes zoals tekeningen, foto's, schilderijen. In dit boekje worden er alle registratievormen mee bedoeld die gereproduceerd kunnen worden in de vorm van drukwerk.

beeldtaal, een taalvorm waarbij de registratievorm beelden zijn i.p.v. letters.

before-and-after afbeeldingen, meestal twee afbeeldingen die een situatie ervoor en erna uitbeelden. Bijvoorbeeld voor gebruik van een aspirine: een zware hoofdpijn. Na het gebruik van aspirine: de hoofdpijn is verdwenen.

belevingswereld, zoals een persoon de wereld om zich heen beleeft en ondervindt. Dit beeld is sterk beïnvloed door zijn cultuur, zijn opvoeding, het sociale klimaat waarin hij vertoeft en zijn persoonlijke relaties. Kortom de belevingswereld van een persoon is behoorlijk subjectief en cultureel gekleurd.

boodschap, een term uit de voorlichtingskunde. Het omvat de informatie met betrekking tot een onderwerp die men wil overdragen.

ervaringswereld, zoals een persoon de wereld om zich heen ervaart. Zie ook belevingswereld.

geheugenbeeld, de beelden die door jarenlange training passief zijn opgeslagen in het geheugen. Door een tekening van een grijze vlek te toetsen aan ons geheugenbeeld kunnen we er een olifant of een muis in herkennen. Het geheugenbeeld is dus gevormd door de cultuur en de daarbij behorende opvoeding.

iconische beelden, meestal foto's en tekeningen, waarbij de associatie tussen de afbeelding en datgene dat afgebeeld wordt op vooropgezette overeenkomst berust en waarbij het concreet waarneembare onderwerpen betreft.

identificatie, zichzelf verplaatsen in of vereenzelvigen met een persoon uit een verhaal.

interpreteren, een betekenis toekennen aan een combinatie van afbeeldingen.

lettertaal, een taal waarbij de woorden geregistreerd worden door middel van combinatie van letters.

perspectief, een wijze van het weergeven van diepte op het platte vlak. De vertekening van vlakken, die niet loodrecht op de kijkrichting staan, worden met behulp van verdwijnpunten en lijnenbundels die naar dit punt toelopen geconstrueerd.

pictogrammen, meestal een ver doorgevoerde stylering van een realistische tekening. Bijvoorbeeld: de poppetjes op de toiletten voor Heren en Dames zijn pictogrammen.

printmateriaal, drukwerk.

realistische beelden, afbeeldingen die sterke gelijkenis hebben met de objectief herkenbare werkelijkheid.

symbolen, cultureel bepaalde tekenafspraken meestal gebruikt voor het aanduiden van abstracte begrippen.

visualisator, een persoon die in staat is een boodschap te vertalen in beeld. Deze persoon denkt sterker vanuit beelden dan vanuit tekst. Hij is ook op de hoogte van de mogelijkheden en de onmogelijkheden van visuele communicatie.

.....
Literatuur

Over de begrijpbaarheid van beeldmateriaal in de voorlichting aan buitenlanders kan de volgende literatuur geraadpleegd worden:

de basis voor deze handleiding:

Zikkenheimer L. J., Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen, een literatuur studie.
TUDelft industrieel ontwerpen 1986

Zikkenheimer L. J., Beeldmateriaal en Buitenlandse vrouwen, veldonderzoek 1984.
TUDelft industrieel ontwerpen 1986

verder:

Cook A.D.C., Understanding Pictures in Papua New Guinea, Elgin, Illinois USA 1981

Deregowski J.B., Pictorial Perception,
uit: Scientific American, San Francisco

Dowit P.B. en Coenen A.W.M., Gezondheidsvoorlichting aan Turken en Marokkanen,
Stichting Research voor Beleid, Leiden 1984

Duppen D. van Kšsters J. Informatie waarde van Caravorlichtingsmateriaal,
Onderzoekers Kollektief Utrecht, 1984

Fuglesang A., About understanding, ideas and observation on crosscultural communication,
Dag Hammarskjöld foundation, Uppsala, Sweden , 1982

Horst L. en Hofstede T., Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet. Turkse vrouwen, taallessen en perceptie.
Rijksuniversiteit Utrecht 1981

Zimmer A. and Zimmer F., Visual literacy in communication: designing for development.
International Institute for Adult Literacy Methods, Tehran, 1978

Lessuggesties voor het gebruik van beeldmateriaal:

Keesom J., De taalsleutel, een nieuwe kijk op lesmateriaal voor Marokkanaanse en Turkse vrouwen?
de Ha'lla Stichting, Den Haag, 1984

Maley A., Duff A., Grellet F., The Mind's Eye, using pictures creatively in language learning.
Cambridge University Press, Cambridge, 1980

Taal & Tekenen, verslag materialendag.
Leids Edukatief Centrum, Leiden, 1985

Over lezen en anderstaligen:

Lezen en volwassenen Anderstaligen; een handreiking bij het zoeken naar leesmateriaal, bruikbaar voor anderstaligen die de Nederlandse taal leren.
in de serie "Oriëntatie Bibliotheekwerk Volwassen educatie. Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, Den Haag.